

Szláv jövevényszavaink.

(Tizenegyedik közlemény.)

parókia (v. ö. Vocab. trilingve 1709. 51. l.: *parochia* = Bisthum, Kapitel); — lat. *parochia*, gör. *παροκία*. V. ö. *plébánia*, *plébános*.

patena. PESTHY Nomenclaturája 46. fejezetében olvasható, hogy a m. *patena* annyi mint a lat. *patena*, ném. die *pathen*, cs. *patena* stb. A m. *patena* a közlat. *patena*-ból való, a melynek jelentése: «der, zugleich als kelchdeckelchen dienende hostienteller» (GRIMM), «vas ecclesiae ministeriis dicatum, cuius usus in oblatione corporis Dominici olim fuit et jam est» (DÜ CANGE). A latinban *patina*, a görögben *πάτρις* a szó (= flaches geschirr, schüssel).

pátriárka (NySz., írva *ch*-val is, v. ö. PESTHY G. és SZIKSZAI FABRICIUS Nomenclaturáit); — lat. *patriarcha* (ol. *patriarcha*, frez. *patriarche* stb.).

penitencia, népies hangalakja *penetencze* és *peledencz* (NySz.); — lat. *poenitentia* (isztriai lad. *piniténzia*, IVE 17. l., frez. *peneance* stb.). Az óbolg. emlékekben *pokajanije* a kifejezés.

péntek, v. ö. A hét és napjai.

perjel. A régibb magyar nyelvben *prior* a szó (v. ö. NySz., továbbá MURMELLIUS: *praefectus monachorum*: *prior* barát, PESTHY, Nomencl. 1538: *prior* stb.), e mellett két adatban *pirjel*, *perjal* (NySz.) is előkerül. A mai nyelvben *perjel* járatos (v. ö. Cz.-Fog.); — lat. *prior* (a dalmát latinságban *prior* = a város feje, polgármestere, JIR. Die Rom. I. 91.), ol. *priore*, frez. *prieur*, ném. *prior*, szlov. *prior*, ça-horv. *prijur* (*prejur*, *priur*, *preur*), cs. *převor* stb. V. ö. *apát*, *dékán*, *gvárdián*.

pilis. Valamennyi nyelvtörténeti adatunk egyhangúlag azt vallja, hogy a magyar nyelvben a *pilis* szó soha se jelentett egye-

bet, mint a papok pilisét, a lat. corona-t, corona Sti. Petri-t, tonsura coronalis-t. Nem jelentett a szó soha nyelvünkben «calvitium»-ot, «kopaszság»-ot, hanem kizárólag mindig egyházi terminus technicus volt, melynek nyelvtörténetünkben *plis*, *pilés*, *pelis*, *pilis* (v. ö. Schlägli szój., NySz., Okl. szót.) volt az alakja. A *pilis* szó eredetét tehát mint term. technicusét különválasztva kell tárgyalnunk a hasonló hangalakú és szláv eredetű *Pilis* helynevektől, s olyan nyelvet kell keresnünk, a hol a szláv *plěšь* csakugyan terminus technicus, s jelentése «tonsura coronalis, corona». A szó eredetére nem utolsó fontosságú az a körülmény, hogy a keresztény egyházban kétféle «tonsura» dívik; az egyik a «corona S. Petri», a mely a róm. kath. egyházban dívik, s abban áll, hogy a fejet úgy nyírják le, hogy köröskörül hajkorona marad (nagysága változó); a másik a «tonsura S. Pauli», a mely a görög egyházban dívik, s abban áll, hogy a fejet egészen lenyírták, illetve ma a hajból csak néhány kissébb csomót kivágnak. Nálunk a róm. kath. «corona» volt használatban, a mi a *pilis* szó róm. kath. szláv eredetét eleve is valószínűvé teszi.

A legelső kérdés, mi a *pilis* óbolgár, s azután általában gör. keleti szláv elnevezése. Az emlékek és a mai nyelvek erre kétséget kizáró feleletet adnak.

Az óbolg. nyelvemlékek közül az Euch. Sin.-ban van néhány ima arra az alkalomra, a mikor valakit barátta teendő *pilisezik*. Ilyenkor a kifejezés *postrěsti* (пострѣсти, Euch. Sin.: 12, 13, 16, 150.), *postristi* (постришти, Euch. Sin. 177—178.), *strišti* (стришти, Euch. Sin. 160, 177. l.), *postrizati*, *postrigati* (постризати, постригати, Euch. Sin. 15, 159. l.), a mi ugyan szóról szóra «nyírni», *se*-nel (сѧ) összetéve «nyiratkozni» jelentésű, valódi értelme azonban «pilisezni, valakit tonsurával ellátni», illetve «baráttá tenni». E jelentés igen szépen kiolvasható a Vita Methodii III. cap.-jából, a hol ez áll: *шѣдѣ къ днмбѣ, ндѣже жнкоутъ свѣтнн стѣнн, постригѣ сѧ овлѣуѣ къ укрѣнн рнзм* = in Olympum, ubi sancti patres vivunt, profectus tonsus est et nigra vestimenta induit (= azaz barátta lett). Egyházi szláv nyelvemlékekben ép ezért a «clericus»-t, illetve «monachus»-t *postrizьnikъ*-nek, *strižьnikъ*-nek (v. ö. МІКЛ. Chr. Term. 16. l., Lex. p., JAG. Zur Entst. I. 29, 46. és SREZNEVSKIJ, Mat.) hívják, a mi szóról szóra a «megyírott»-at, «nyírott»-at jelenti (v. ö. kis *piliső* diak — sub-

diaconus, MURMELLIUS, kis *pilisó* pap — supdiaconus, hypodiaco-nus SZIKSZAY-FABR., 1590. 123. l.). A róm. kath. corona-nak a gör. kel. szláv terminológiában a fentebb tárgyalt szavakkal egyező *postrigъ, strigъ, postrizьka, strizьka* felel meg. E kifejezéseken kívül a «tonsura»-t az orosz vagy orosz eredetire visszavezethető egyházi szláv emlékek *гумъльце*-nek (ГОУМЪЛНИЦЕ) hívják (v. ö. MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mat.) s megvan a szó a mai oroszban is (v. ö. DALJ; SCHMIDT német-or. szótára szerint рыменце csak a kath. papok tonsurájának a neve).

A gör. kel. szláv terminológiában hasztalan keresünk a mi *pilis*ünkhöz hasonló hangalakú és jelentésű terminus technicust; kénytelenek vagyunk tehát megfajtásért a róm. kath. szláv terminológiához folyamodni.

PESTHY GÁBOR hatnyelvű Nomenclaturájában (1538. évi kiad.) azt olvassuk, hogy a mi a magyarban *pilis*, az a csehben *plěš* (lat. *corona*, frez. la *corone*, ol. la *chierica*). Ugyanezt vallja JUNG-MANN cseh szótára is, s ASBÓTH is azt írja (NyK. XVIII. 372.), hogy a csehben (és a tótban) *plěš* a «pilis» neve. Mind a csehben, mind pedig a tótban ma már elavult kifejezés a *plěš*, helyette *postrizьka* (t. *postrizьka*), *plech* (tótban) a járatosak. A régibb lengyel nyelvben is közönséges kifejezés volt a *plesz* (olv. *plěš* = tonsura), s ma itt-ott hallható még az egyházi nyelvben (v. ö. LINDE és BOOCH-ÁRKOSSY), általában azonban kiszorította a *tonzura* szó. Ugyanez áll a szorb nyelvre is. A míg azonban az észak-nyugati szláv nyelvekben ma már elavult a *plěš*, *plesz* mint terminus technicus, addig a róm. kath. délszláv nyelvekben a mai napig járatos. Adataim erre vonatkozólag a következők:

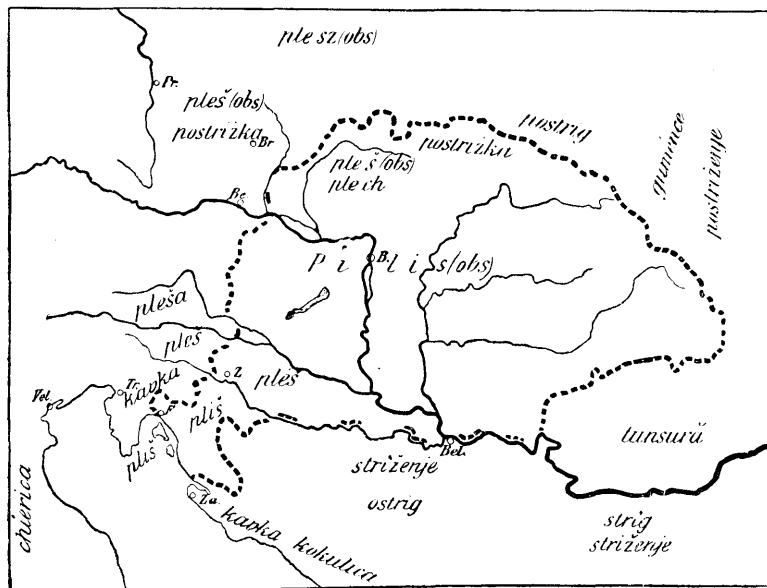
a) A XIV. századból reánk maradt horvát ça-nyelvű benzés regulákban ezt olvassuk: «kažušće se... edinoju *plišju*» = per tonsura m noscuntur (Reg. Sv. Ben. VII. 76.). Ez az adat Quarnero szigeteinek és a Vinodolnak horvát nyelvéből való; délre északi Dalmáciában *kavka* (előfordul a szlovénben is: *kavka*), Ragusában *kokulica* (v. ö. horv. akad. szótár és Rad LXV. 165.) a népi term. technicus (egyéb kifejezések: *ostriženje, korunica, krunica*).

A kaj-horvátban egész a legújabb időkig *plěš* volt a szó; az adatok ezek: HABDELICH: *plěš popovszka* = corona sacerdotalis | BJELOSTIJENEC: corona clericalis — *plěš popovszki*, tonsura clericalis — *ples popovszki* | JAMBRESSICH: corona — *ples*.

Ez adatok kétségtelenül vallják, hogy a kaj-horvátban a *pilis*-t *plěš*-nek hívták. Legrégibb adatom erre nézve DALMATIN szlovén bibliafordítása a XVI. századból. A fordításhoz csatolt registerben azt olvasom ugyanis, hogy a mi Krajnában *plata*, az a kaj-horvátoknál *pliesh* (olv. *plěš*).

b) A szlovénben, mint a DALMATINból vett idézett vallja, *pláta* (< ném. *platte*) a *pilis* neve. JANEŽIČ szótára azonban azt mondja, hogy a «*tonsura*» szlovénül *pleša*, *plešina*, s ugyanezt találjuk PLETERŠNIK szótárában is, a ki szerint a szlovénben *plěš* is annyi mint «*die tonsur des priesters*».

A szlovénben és a kaj-horvátban tehát ma is él a *plěš*, *plěš*: *pilis*, *tonsura* szó. A m. *pilis*, a mint azt az ide mellékelt térkép vallja,

róm. kath. szláv, még pedig kaj-horv. szlovén eredetű kifejezés. A térképre csak azt jegyzem meg, hogy az *obs*(oletum)-mal jelölt alakok elavult kifejezések.

piros pünkösöd, v. ö. Cz.-Fog. «minthogy ez idő tájban a rózsák nyílnak» és A hét és napjai.

plébános, *plébánosság*, *plébánia*. A XI., XII. században a magyarországi latinságban *parrochia*, *parrochianus* a hivatalos kifeje-

zés (v. ö. 1001. okl.: ne *parrochiano* episcopo, episcopus *parrochianus*, Szent László törvk. I. 11. §. ad ecclesiam *parrochianam*, 1141—61. okl.: in Zagrabiensi *parrochia*, 1208. okl.: in Simugiensi *parrochia*, 1226. okl.: *parrochia*, 1240. okl.: in *parrochiis* stb.); az első adat, a melyet a m. *plebánia* szóra közölni tudok, 1269-ből való (v. ö. Okl. szót.: Ecclesia in Monte Budensi . . . vocata *plebania* apud uulgos), míg a lat. *plebanus*-t először egy 1234. oklevélben olvasom (BARTAL). A magyarban a *plébános* szó megvolt a XV. század elején (v. ö. Schlägli szój.-ben «plebanus — per idem» értelmezhető *plébanus*-nak; itt jegyzem meg, hogy a XVI. században a szót a reformátusok is használták, v. ö. SZIKSZAY, Nomencl. 1590, 123. l.: *suppastor* — vice *plebanos*), a *plébániá*-t azonban a XV—XVII. században *plébánosság*-nak hívták (v. ö. PESTHY, Nomenclat. *plebánosság* — die pfarr, *parochia*, továbbá Gyöngy. szót. töredék és NySz.). Ez adatokból az látszik, hogy a magyarországi latinságban *parrochia* (és *parrochus*) régibb a *plebania* és a *plebanus*-nál.

Ez a *plebania*, *plebanus* pedig olaszországi eredetű kifejezés. Ismeretes dolog, hogy az olaszban ma is a *parrochia* nem népi szó, népies a *pieve* (= *plebem*, KÖRTING, EtWb., GRÖBER, Grundr. I. 510, piem. ol. *pièv*), illetve *pievano* (= *plebanus*). Az olaszföldi latinságból terjedt el a szó, s megtalálható a csehországi (v. ö. 1235. okl. Bart. *plebanus*, ERBEN, Reg.), németországi (v. ö. DIEFFENBACH, Gloss. XIII. l. és Nov. gloss.), stájeri (v. ö. ZAHN, Urkundenbuch, 1160. okl., register), latinságban is (Karinthiában: ecclesia *plebesana*, JAKSCH, Urkundenbuch, register). Eredetere világot vet JOHANNES diaconus Chronicon Venetum-a, a hol ez áll: «presbyteri tam metropolitani, quamque *plebani* (Mon. G. SS. VIII. 7.)». A legrégibb velencei kéziratokban *plevano* a szó (v. ö. BERTANZA e LAZZARINI, Il doc. 15. l.; a *pl*-ről lásd e mű 2. rész 7. és a *klastrom* szónál, továbbá *karta blanka* Okl. szót., és az újabb olasz átvételeket: *forint*, *piacz*), később *pievano*. A mai vel. olaszban *piovàn* a szó (BOERIO), a melynek régibb vel. ol. alakja **plovan*. Mint jövevényszó máig él az Adria-menti horvátoknál (v. ö. NEM. I. 401: *plován*, Rad CXVIII. 14: Arbe sziget: *plovàn*), s már a legrégibb horvát nyelvű emlékekben is előfordul *plovan* alakban (v. ö. sok példa ŠURMIN, Acta croatica-ban, Mon. IV. 257; a szó ismeretes Isztria félszigeten is, részben a szlovénben is, PLETERŠNIK). Itt jegyzem meg, hogy a rätó-rom. nyelvjárásokban *plevon*, *plevàn* a szó.

A m. *plébánus*, *plébános* nem lehet olasz, még kevésbé vel. olasz eredetű; a szó az olaszföldi latinságból az egyház útján jutott nyelvünkbe. Ugyanilyen, részben magyar eredetű kifejezés a hazai szlov. *plebánus* (Zobr. szlov. 5, osztr. szlovén *plebān* CAF levelei 27. l. és PLETERŠNIK, cs. *pleban*, Hunfalvy-Album 3. l., sárosi tót *pleban*, lengy. *pleban*, v. ö. MIKL. Christ. Term. 15. l.), kaj-horv. *plebánus*, ča-horv. *plebanuš*, *pribanuš* (ŠURM. Acta croat. 105, 228, 318, M. Könyvszemle IV. 125.).

pohár. Részletesen kifejttem a *kehely* szónál, hogy a XV. század végéig *kehely* (= óbolgárban *časa*) volt a lat. calix hivatalos neve. Ezt a szót lassan-lassan a *pohár* szorítja ki, a mely eredetileg nem volt egyházi terminus technicus (Münch.-k.: Máté X. 42: *eg pohar* hideg vizet), bármiféle poculum-ot jelentett (rokon vele a m. *fiala*, v. ö. Bécsi-k. Amor VI. 6: *yuan a' fialakban* bort = KÁROLYI: nagy *pohárok*kal, Bécsi-k. Zachar. IX. 15: *fiala* = csésze, lat. *fiala*, gör. *φιάλη*). A *pohár* szónak egyh. terminus technicus-ként való ez újabb használata miatt feleslegesnek tartom e helyütt a vele való részletesebb foglalkozást.

pogány. Az *oltár* szónál kifejttem, hogy az óbolg. nyelvben a lat.-gör. jövevényszavak *a*, *α*-ja kivétel nélkül *o* megfeleléssel van. A m. *oltár* szó, a melyet nyelvünkben mindenkor *o*-val írtak, e szabály alapján nem az olasz-lat. *altare*-ből, hanem a szláv *oltārь*-ből való kölcsönzés. Látszólag ugyanilyen kölcsönzés a *pogány* is, ebben is a lat. *pāgānus* (esetleg *pāgānus*, gör. *παγανός*, mint fontos kulturtörténeti hazai adatokat v. ö. 1138. oklevelünkben: *ad sepulcra paganorum*, KNAUZ, Mon. Str. I; 1208. okl.: *usque ad metam sepulcra paganorum*, 1226. átiratában: *ad metam inter sepulchrum paganorum*, 1264: *ad locum, qui dicitur paganser* [kétszer], 1336. okl.: *ubi . . . fuerint sepulchra paganorum*, v. ö. NYK. XXV. 141.), ol. *pagano* szavak első szótagbeli *a*-jával szemben a mi nyelvünkben *o* volt, s ez az *o* szláv közvetítésre mutat (v. ö. a szláv alakokat lejjebb). Azonban ez csak látszat. Abban az esetben ugyanis, ha a m. *pogány* szláv eredetű kifejezés lenne, mi azt várnók, hogy épúgy mint az *oltár* szó, ez is a legrégebb időktől fogva magyarul *o*-val legyen írva. A mi elég szép számmal található nyelvtörténeti adataink azonban azt vallják, hogy a *pogány* szót a XV. század legelejéig következetesen *pagan*-nak írták, a mely alak kódexeinkben is gyakori, a XV. századtól a XVII-ig

pogan, a XVII-től pedig *pogány* (*pagány* azonban még Комјатина́л is Szt. Pál lev. 23. l.) a szó. A *pagan* alaknak ezen következetes és szabályos előfordulása miatt nem fogadhatjuk el Ásbóth nézetét, a ki a *pagán*-ban a lat. *paganus* hatását látja (NyK. XVIII. 354.) s olyan írott, de nem ejtett alaknak tartja, a milyennek mi a kódexekben előforduló *klaustrom*-ot *klastrum* helyett. Ásbóth szerint a szóban mindig *o* hang volt, tehát először *pogán*, később *pogány* volt a hangalakja. Szerintem a szó először *pagán*, ez tart körülbelül a XIV. század végéig, XV. század elejéig; ekkor a *pagán*-ból *pogán* lesz (v. ö. *ravás* : *rovás*, m. *pahár*, később *pohár*, *partéka* : *portéka*, *Pangrácz* : *Pongrácz* stb., az idegen *a* : m. *o*-val részletesen a hangtani részben foglalkozom), végül pedig *pogány*. Kérdés már most, hogy ilyen fejlődés mellett minő eredetű nyelvünkben a *pagán*.

Az óbolg. nyelvemlékek szókincséből nem eredhet a szó; e nyelvemlékekben ugyanis a következő kifejezések vannak «*pogány*» értelemben :

a) *jezykъ* : ѠЗЫКЪ; a mi párhuzamos helyeinken e szónak «nemzet, nép, pogány» a megfelelője (v. ö. Münch.-k. Máté IV. 15, 24, 32, X. 5, 18, XII. 18, XX. 19, 25, 43. stb., Döbr.- és Apor-k.: II. zsol. 1, XX. 28, XCV. 5, CXXXIV. 15. stb. stb.; v. ö. még Münch.-k. V. 46, VI. 7 : *etnicos*);

b) *jelínъ* : ѠНИКЪ (< ἔλλην; v. ö. Münch.-k. Ján. VII. 35, XII. 20 : *pogan*);

c) *poganinъ* : ПОГАННИКЪ (Cod. Supr. 442.); az óbolg. evangéliumokban csak egyszer kerül elő a szó (Márk VII. 26, a Zogr.-ban a szó fölé ѠННИ van írva), a többi emlékekben azonban elég gyakori (v. ö. ПОГАНЪ, ПОГАНЬСКЪ : *gentilis*, ἐθνικός : Glag. Cloz. index, Euch. Sin. 35, 42, 44, 191, Supr. 4, 78, 83, 142, 145, 195, 214, 417, 441, 442.). Egyéb egyházi szláv emlékekben és mai gör. kel. szláv nyelvben is előkerül a szó (v. ö. Μικλ. Lex. p., Christl. Term. 10. stb.).

Nagyon természetes, hogy a m. *pagán* csak ezzel a *poganъ* szóval hasonlítható össze, a mely róm. kath. szláv emlékekben is közönséges szó. Már a Kijevi töredékekben is előfordul (v. ö. Јаг. Wbl. 49. l. : *народомъ поганьскымъ*), s a mai róm. kath. szláv nyelvekben is közönséges a szó (v. ö. lengy., szerb, horv. *poganin*, kaj-horv.-ban *pogan* is, szlov. *pogán*, t. cs. szorb *pohan*).

Valamennyi szláv nyelvben van tehát *poganъ*, *poganinъ* szó,

a mely szabályos alakulás a lat. *pāgānus*-ból (a lat. szó eredetére v. ö. «Christ und Römer, Heide und nicht Römer war fast gleich bedeutend», PAUL, Grundr. I. 354, «paganus . . . aus der Zeit, als sich das Heidentum . . . auf das Land flüchten musste», VONDRÁK, Altkir. gr. 42; a Narenta völgy lakói a IX—X. században *Pagani*, CONST. PORPH. 29. §.). Ha a magyar *pogány* szláv eredetű volna, azt várnók, hogy a legrégebb időkben is emlékeink *o*-val írják. A legrégebb emlékekben azonban *pagán* az alak. A szláv nyelvek közül *pagân* alakot csupán a szlovénben találunk (PLETERŠNIK); habozás nélkül azt mondanám, hogy a mi *pagán*-unk szlovén eredetű, ha rendelkezésemre állnának megfelelő szlovén nyelvtörténeti adatok; azonban a régebb osztrák szlovén alakok *pagân*-ról semmit se tudnak (v. ö. DALMATIN bibliaford., register: *ajd*, TRUBER, 1575. évi káté: *ajd* Letopis 1891: 139; MEGISER: haid, ethnicus = *aid*, haidnisch = *aidovski*, *poganski* stb.). Ép ezért azt hiszem, hogy a *pagân* alak újabb eredetű a szlovénben, s a mi *pagánunkkal* össze nem vethető. A m. *pagán* legvalószínűbben közvetlen olasz eredetű kifejezés, az olaszban a *pagano* nyelvjárásonként *pagan*-nak is hangzik (v. ö. piem. ol. *pagùn*, GAVUZZI szót., stb.), s később a magyarban lett *pogán*-ná.

pokol. Egyházi tartalmú iratokban, s így az óbolgároknak is, sűrűn van szó *pokol*ról. Az óbolgár emlékekben ezek a kifejezések:

a) *Gjeena*, *gjeona* = ΓΕΕΝΑ, ΓΕΟΝΑ, ΓΕΩΝΑ; ennek a kifejezésnek a mi emlékeinkben állandóan *pokol* a megfelelője, v. ö. Máté V. 22, 29, 30, X. 28, XVIII. 9. XXIII. 15, 33, Márk IX. 43, 45, 47 (Münch.-k.-ben 42, 44. 46. vers), Luk. XII. 5; egyéb óbolgár emlékek: Supr. 65, 341, 353, 365. — Nagyon egyszerű rájönni, hogy az óbolg. ΓΕΕΝΑ a gör. γέεννα mása, a mely a gör. kel. szláv iratokban sokáig fordítatlan kifejezés volt (v. ö. JAG. Zur Entst. I. 18.). A X. században valaki a gör. γέεννα-t elnézte γεvez-nak, s hibásan lefordította a szót *rodъ*-nak (РОДЪ, a *roditi*: РОДИТИ: γενηνν igéből). Ezért az óbolg. nyelvmemlékekben a poklot

b) *rodъ*-nak (РОДЪ, v. ö. Supr. 397: ОТЬ РОДА ОГННАГО, 405: РОДА ОГННАГО), *rodъ*-two-nak is hívják (v. ö. Supr.: 5: КЪ РОДЪСТРО ОГННОЕ, 9: РОДЪСТРА ОГННАГО, 55: КЪ РОДЪСТРЪ ОГННЪКЪКЪ, 121: КЪ РОДЪСТРО ОГННОЕ, 284: РОДЪСТРЪ ОГННОУМОУ; későbbai kbg. emlékekben, JAG. Ev. Dobr.). A pokolnak e félreértésből származó nevére v. ö. VONDRÁK cikkét (bécsi

Sitzungsber. CXXII. k. VII. értekezés 71—73.), a hol a régebbi nézetek is fel vannak sorolva.

c) *Адъ* = *адъ*; sűrűn előforduló szó a gör. ἄδης-ből; v. ö. ó-bolg. evang.: Máté XI. 23, XVI. 18, Luk. X. 15, XVI. 23. (Münch.-k. 22. vers) | ó-bolg. zsolt. Psalt. Sin. V. 6, IX. 18, XV. 10, XVII. 6, XXIX. 4, XXX. 18, XLVIII. 15, 16. LIV. 16. LXXXV. 13, LXXXVII. 4, LXXXVIII. 49. CXIII. 25, CXIV. 3. (v. ö. még Apoc.-k. CXXXVIII. 8, CXL. 7.) | egyéb óbolg. nyelvemlékek: Glag. Cloz. (VONDRÁK indexe alapján), Euch. Sin. 98, 106, 116, 117, 118, 119, 144, Chil. tör. ЈАГ. Spec. 64, Supr. 7, 118, 173, 227, 228, 229, 233, 247, 252, 259, 301, 302, 318, 337, 338, 339, 342, 347, 348, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 359, 360, 362, 365, 372, 373, 374, 383, 397.

Az óbolg. *адъ* átment az oláh nyelv keresztény terminológiájába *jad* alakban s *Jád* helyneveink ebből a szóból valók (v. ö. KISCH, Nösner Wörter und Wendungen 76. l.).

d) *Дѣбрь огньнаја* = *дѣбрь огньнаја* (Supr. 168.). A kifejezés szóról szóra «tüzes völgy»-et jelent (v. ö. Psalt. Sin. LIX. 2: *дѣбрь солныскыѣ* = Apoc.-k.: a sos *völgön*, СIII. 10: *во дѣбрьскѣ* = Apoc.-k. *volgekbe*); az óbolg. emlékekben a «völgy»-nek *adolъ* (*ѡдолъ*) is a neve, a «siralom völgyének» (v. ö. egy 1181-i oklevélünkben: in hanc vallem lacrimarum) *adolъ плачевьнаја* is a neve (v. ö. Psalt. Sin. LXXXIII. 17: *къ ѡдолъ плачевьнаѣ* = Döbr.-kőhvenek *völgyében*). — A *дѣбрь огньнаја*-val kapcsolatban megemlítem, hogy az *огнь* (tűz) szóval a következő idevágó kifejezések találhatók az óbolg. nyelvemlékekben: *огнь неогъгасемьн* vagy *кѣкыкын* (Supr. 195, 271, 353.). *негашьцин огнь* (Euch. Sin. 101.), *вездьна огньнаја* (Supr. 284.). Az óbolg. *дѣбрь* (= völgy) szóra v. ö. *debre*, *debrö*: gödör, vízmosás (MTsz.).

e) *Тръторъ* = *трѣторъ*. Egy óbolg. emléken, az Euch. Sin.-ban a gör. *τάρταρος*, lat. *tartarus*-ból képzett szláv *трѣторъ* (= pokol) szóval találkozunk. Az előfordulás helyei a következők: Euch. Sin. 101: *на нескыкыѣ н на земькыкыѣ, н трѣторьскыкыѣ* (az égieken, a földieken és a pokolbelieken) | u. o. 102: *ѣже сѣтъ на нескыкыѣ, ѣже сѣтъ на земь, ѣже къ водѣ, н трѣторьскыѣ* | u. o. 101: *къ тѣмѣ къ трѣторьскыѣ* | u. o. 100: *н щькъ огньна, н трѣторьскыѣ, н щькъ скръжътанне* | u. o. 94, 98: *гашьны трѣторьскыѣ*. — Ez idézetekre csak azt jegyzem meg, hogy valamennyi egy imából való, a melynek görög eredetije ismeretes, de mivel GOAR 1730-i, velencei kiadása nincs kezemnél, nem tudom megmondani, mi a görög eredetiben az óbolg. *трѣторъ* megfelelője.

f) *Матца огньнаја* = *матца огньнаја* (v. ö. Supr. 408.); ismeretes kifejezés «pokol» értelemben ó-orosz kútfőkben is (v. ö. SREZNEVSKIJ, Mater.).

g) *Ровъ* = *рорк*. V. ö. Psalt. Sin. LXXXVII. 7: *рк рорк пркисподьнимк* = Apoc-k. az also *pokolba*. A Döbr.-k.-ben e helyen «az also *toba*» olvasható, más helyeken is az óbolg. *rovъ*-nak a mi emlékeinkben «patak, tó» a megfelelője (v. ö. Psalt. Sin. LXXXVII. 5.).

Az itt felsorolt kifejezésekhez a középbolgár nyelvemlékekben még *jezero* (*ezero*) *огньоже* (v. ö. Trn. és Dobr. ev., JAG. Zur Entst. II. 70.) járul.

Az óbolg. nyelvemlékekben hasztalan kutatunk a m. *pokol*-hoz hasonló hangalakú és jelentésű szó után. Hasztalan fogunk kutatni a legrégebb különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben is; az orosz szerkesztésűekben egyáltalán nem találunk (v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy), a szerbekben mindössze két adatban (az egyik a XIII. századból, a másik egy bosnyák-raguzai 1397-ből származó oklevélben, MIKL. Mon. serb. 230: u večni *pakao*, talán átírt oklevél), míg a bolgárban egyszer van hasonló szó (XIV. századból, *pakal*, LAVROV Obzor 131.). Általában a gör. kel. egyházban egész a legújabb időkig ismeretlen az «infernus» jelentésű *рѣкъ*. Nem így áll a dolog a róm. kath. szlávtság terminológiájában. Itt már a legrégebb időben is a *poklot* *рѣкъ*-, *рѣкко*-nak hívták. A XII. századi ó-horv. glagolita Bécsi levelekben ezt olvassuk: **А КИДНТЕ ЛИ КОЛЪ СТРАШНЪ ЕСТЬ ПѢКЪ** = a vidite li kolъ strašnyъ jestъ *рѣкъ* (S látjátok-e, mily rettenetes a *pokol*). Erről az ó-horv. *рѣкъ*-ről JAGIĆ ezt írja (Wiener Blätter 29, 30. l.): «Hier möchte ich den Ausdruck ПѢКЪ in der Bedeutung infernus als einen beachtenswerthen Kroatismus hervorheben (v. ö. e helyre OBLAK, Arch. XV. 350, VONDRÁK, O Jana exarcha 14.). In den kirchenslavischen Bibeltexten, nicht bloss der ältesten, sondern auch der späteren Zeit, wird infernus immer und ausschliesslich durch АДЪ übersetzt. . . . Das Wort ist nicht bloss süd-, sondern auch westslavisch, nur, dass es im Böhmischen als Neutrum gebraucht wird. Als Masculinum ist es daher bei uns jedenfalls ein Kroatismus. Unter den cyrillischen Denkmälern kommt es in der von einem Serben etwa im XII—XIII. Jahrhundert gemachten Übersetzung des Gregorius vor, wo inferni poenas durch *рѣкла мукы* (v. ö. MIKL. Lex. p. ПЕКАЛ МОУКН és SOVOL. Cerkov. 49, 65.) übersetzt worden ist». Az ó-horvát Bécsi levelek *рѣкъ* adatától le a mai napig számtalan adattal

lehet bizonyítani (v. ö. JAGIĆ id. h., továbbá Reg. Sv. Ben. Star. VII. 75, 87, 128, ŠURM. Acta croat. 145, Rad CXXXIV. 93, VERANCSICS, Diction.), hogy a ča-horvátban a *pokol* nak *pakâl*, *pakâl* a neve (v. ö. NEM. I. 385, II. 200, *pekèl*, Rad CXXI. 101.). Dalmáciában is ismeretes a *pakal* szó, BJELOSTIJENEC szótára azonban azt mondja, hogy itt *ad* a népies név. A kaj-horvátban *pekel* a szó (v. ö. BJELOST., JAMBR.), míg a hazai szlovénben *pekeo* (gen. *pekla*, v. ö. KÜZMICS Nouvi zákon I. Kor. XV. 55, Ján. jel. XX. 13, Zobr. szlov. 31, 47. stb.). Az osztrák szlovénben ezek az alakváltozatok fordulnak elő: *pekal* (1575-ben TRUBERNÉL, Letopis 1891:140.), *pakal* (MEGISER), *pekl*, *pakl*, *pekeu*, *pekou* (LINDE, *pieklo* szónál), *póku* (gen. *pokla*, círknói adat, Arch. VIII. 445.), *pekòt* (PLETERŠNIK), *peklo* (rezziai szlov. adat, ŠTREKELJ, Bencški rok. III. és PLETERŠNIK). A cseh és a tót nyelv keresztény terminológiájában *peklo* a hivatalos kifejezés (nem hivatalos: *sitno*), míg a lengyelben *pieklo*.

Az eddig mondottakból az derül ki, hogy a róm. kath. szláv nyelvekben épúgy terminus technicus a *рѣкъ*, *рѣкло*, mint a hogy az a neki megfelelő *pokol* szó a magyarban. Erről a m. *pokol*-ról az a nézetem, hogy róm. kath. szláv eredetű term. technicus nyelvünkben. Mielőtt a *pokol* szó eredetét közelebbről meghatároznom, szükségesnek tartom a következőket elmondani:

A m. *pokol* szó igen gyakori elnevezés helynevekben is (v. ö. *Poklostó*, *Poklosi*, *Pokolfalu*, CSÁNKI, II. 58, 518, 637, *Poklostelek*, *Pokol*, LIPSZKY Reppertorium); a helynevekben levő *poklos*-ról KARÁCSONYI JÁNOSNAK az a nézete (v. ö. SZAM.-ZOLN. Okl. szót.), hogy a «*poklos* ,ragadós, szurkos‘ földet jelent; a *Poklostelek* név u. i. sokszor olyan helyen fordul elő, a hol semmiféle barlang nincs, ellenben fekete, ragadós föld annál több van». E magyarázat a helynevek egy részére teljesen helyes magyarázat. Az egyházi szláv nyelvemlékekben ugyanis *рѣкъ* «szurkot» jelent. Az óbolg. emlékekben ez a szó nem fordul elő, de eredet szerint a vele rokon *рѣсьль*-t többször olvashatjuk. A Cod. Supr.-ben a «szurok»-nak kizárólag *рѣсьль* a neve (v. ö. Cod. Supr. 89. l.: *пѣцкъ и масло*, 170. l.: *пѣцелъ*, 196, 197. l.: *пѣцкъ*, 197. l.: *въ конюгъ пѣцкънн* kétszer, 198. l.: *принесона пѣцкъ гораштъ*); ezt a *рѣсьль*-t az egyházi szláv nyelvemlékekben a *рѣкъ* váltja fel (v. ö. MIKL. Lex. p., SREZNEVSKIJ, Mater.). Mind a *рѣсьль*, mind pedig a

Sbornik V. 226, VIII. 281, ČANK. 199, szerb *pakao*), a gör. kel. szláv terminológiában egész a legújabb időkig nem volt a szó hivatalos term. technicus.

A m. helynevek egy része KARÁCSONYI magyarázata alapján azt látszik vallani, hogy a *pokol* talán nyelvünkben «szurkot» is jelentett. A régi m. konyha *pokla* abban az esetben, ha konyha *piszká*-nak értelmezzük, mintha támogatná is a «szurok» jelentést. Csakhogy a régi m. konyha *pokla* aligha jelent konyha *piszká*-t, hanem csakis *gödröt*, illetve olyan helyet, a hová a konyha szennyes vizét öntötték (v. ö. Apost. mélt. 33, Nyelveml. VIII. 141: Kyt az több zŕzek bolondnak alytnak vala és megézu-
folwan *kohnya poklanak* hyak vala | Gyöngy. szót. töredék: aqua-
litus, alvus est, ubi sordes defluunt: Zaros chatorna, vel konyha
chatornaya vel *pokla* . . . aquarium sive aquariolum, locus in quem
sordida aqua iactatur: *konyha pokla*). Ebben az esetben tehát az
egyházi *pokol* infernus jelentéséből való a konyha *pokla* speciális
jelentés. Nem is lehet azt kimutatni, hogy a magyarban a *pokol*
«szurkot» jelentett volna valaha, s a mennyiben a helynevek egy
részében ezt jelenti, ezeket a helyneveket úgy kell felfognunk,
hogy az illető helynevek valamely szláv néptől felvett helynevek.
Hasonló eset van a *Pilis* helynevekkel; a szlávok *pleš*-, *pliš*-nek
olyan helyet neveztek, a melyet a magyarok *szár*-nak. A magyar-
ban a *pilis* szó soha se jelentett kopaszságot, s a mennyiben hely-
nevekben ez a jelentése, abban az esetben kölcsönzött helynévvel
van dolgunk. A szlávsnál a *pekel*, *peklo* szóval sok név alakult
(v. ö. MIKL. Denkschriften XXIII. 223; és *Pekel* patak, Trencsén-
m., *Peklisto*, Sáros-m., Časop. slov. spol. VII. 21.); ezek a szláv
helynevek részben szurkos földet jelentenek (v. ö. Szurokhegy és
Pokol, hegy, LIPSZKY, Repp.), részben azonban MIKLOSICH szerint
«orte mit schwefelquellen» (v. ö. erre a m. *pokol-sár* kitétel).

A *Pokol*, *Poklos* helynevekre történt e kitéréssel azt akartam
bebizonyítani, hogy a m. *pokol* csupán egyházi terminus technicus,
s «szurkot» soha se jelent. Itt jegyzem meg, hogy a bélpoklos kitétel-
ben levő *poklos* lehet esetleg a *pokol*: infernus szótól független
szó; a bélpoklosnak az óbolg. emlékekben a következő nevei vannak:

a) *prokaženъ* = *прокаженъ* (v. ö. Máté VIII. 2, 3, X. 8,
XI. 5, Luk. IV. 29, V. 12, 13, VII. 22, XVIII. 12, Márk I. 40, 42,
XIV. 3, Glag. Cloz.; Euch. Sin. 76.); b) *pęgotivъ* = *пęготивъ*

(Supr. 287, 291, JAG. Zur Entst. II. 66.); *c*) *imy vodьnyj trádь* = *имы водьныйи трэдъ* (Luk. XIV. 2 : Münch.-k. bel poclos, KÜZMICS, *vodenyák*).

Az a kérdés áll most elő, mely róm. kath. szláv nyelvből való a m. *pokol* szó. Erre a kérdésre kielégítő hangtani feleletet nagyon nehéz adni. A szónak nyelvünkben *pucul* (HB., kétszer), *pukul* (KTsz.) a legrégebb írott alakja, később *pokol* (ragozva: *poklot*, továbbképezve: *poklos*). Már most elő áll a kérdés, vajjon a m. *pokol* (*poklo*-t) a cseh-tót *peklo*, lengy. *pieklo* neutrumból való-e, vagy pedig a róm. kath. délszláv: szloven-horvát *pekľь* masculinumból. Ha tekintetbe vesszük, hogy összes régi szláv jövevényszavaink, a melyek a szlávtságban *-o*-ra, illetve *-lo*-ra végződnek, nyelvünkben *-a*, illetve *-la* végűekké lettek (v. ö. pl. *borda*, *csuda*, *kapta*, *széna*, *tészta*, *csoroszlya*, *nyoszolya*, *motolla*, *vitrola*), akkor azt kell mondanunk, hogy mi a cseh tót *peklo*, lengy. *pieklo* szóból a magyarban **pekla* > **pokla* (v. ö. *deszka* : *doszka*) alakot várnánk, ilyen alak azonban nincs. A m. *pokol* szót tehát csakis a róm. kath. délszláv: szlov.-horv. *pekľь* szóból származtathatjuk. A szóvégi *ь* az óbolgárban is, a szlovén-horvátban is a legkorábban tűnt el; sem a szlovénben, sem a horvátban nincs hangértéke a XI. században s ezért írják a Bécsi levelek a szót *pekľь*-nek, a melynek hangzása *pekľ*. Egy ilyen *pekľ* alakból való a mai horv. *pakal*, szlov. *pakl*, *pekl*, *poku*, *pekel*, s ilyenből való nézetem szerint a m. *pokol* is. A m. alak magyarázatánál a szláv *pekľ* alakból indulok ki (tehát nem *ь* helyett *ь*-ből, v. ö. VONDRAK, Altk. gr. 86. l., sem pedig régebb szlovén *a*, *o*-ból, v. ö. Letopis 1890 : 188, Laibach). Mivel már most az óbolg. és a közszláv *ь*-nek a magyarban *e* (v. ö. *len*) és *ë* (váltakozik ma *ö*-vel, régen *i*-nek írva, v. ö. *tömlőez*, HB. *timnucebelevl* stb.) felel meg, föltehető, hogy a magyarban a szó **pekl* (ragozva **peklot*), vagy **pekl* (ragozva **peklöt*) alakban került át. Nézetem szerint **pekl*, **peklo*-t volt az alak s ebből a **peklo*-t-ből lett *poklo*-t (v. ö. **pehár-pahár-pohár*, *deszka-doszka*, *rogya-ragya*), illetve **pokl*. A mikor a szóvégi *-rku* (v. ö. Gurcu : *Gurk* = Györök, *Surcusar* = ma *Soroksár*, *Turau* : ma *Törek* helynevek), *-rk*-ből *-rok*, *-rök* szóvéggé lett, akkor lett a **pokl*-ből is *pokol*. E hangtani változás az oklevelek tanúsága szerint 1200. táján már végrehajtódott nyelvünkben (más helyzetben tovább: *-lm* : *lom*).

Végeredményül kimondhatom, hogy a m. *pokol* nem a gör. kel. szláv, hanem a róm. kath. szlovén-horvát terminológiából kölcsönzött kifejezés.

pomána, v. ö. *alamizsna*.

posztilla. KULCSÁR GYÖRGY e szónak így adja magyarázatát: *Postilla*, azaz: Evangeliomoknak, mellyeket ezendő által a keresztienek gyülekezetibe szoktak olvasni és hirdetni, *predicatio* szerint valo magyarázattia (v. ö. SZABÓ K., Régi m. könyvtár I. 81, 139.); — lat. *postilla* (v. ö. *post illa verba, postillae: notæ marginales et perpetuæ in Sacra Biblia, DU CANGE*).

prédikál (*prédikátor, prédikáció*; nyelvjárási változatok: *perdikál, përgyikál, prëgyikál, perëdikáció*, NySz., MTsz.); — egyházi lat. *praedicare* (v. ö. Hartvic. 5. §: *causa predicandi uerbi*), olasz *predicare* (*predica: predigt; északi ó-ol. pricaoro: prediger, Denkschriften XXII. 191.*). A latinból átment a szó a cseh-horvátba (*predikati*, BERČIĆ Dvie 28, *predikác: prædicator, NEM. I. 428, pridikati, Rad CXXXIV. 140; Bribirben: prëdika: predigt*) és több más nyelvbe (v. ö. MIKL. Christ. Term. 28. l.). A szlovénben *predgati, pridgati, predga, prejdganye* a szó, a mi német eredetű (v. ö. kfn. *predigen, ófn. predigôn*). A m. szó közvetlenül a latin egyh. nyelvből való; az óbolgárban és a gör. kel. szlávtságban *propovédati* (ΠΡΟΠΟΡΚΔΑΤΗ, v. ö. ó-bolg. evang. Máté X. 27, Luk. IV. 44, VIII. 1, 39, IX. 2, stb. stb.) a kifejezés.

prelátus. A régiebb nyelvben *prelát* is (v. ö. NySz. *prépost* szónál: A *praelátoc, præpostok* . . .); — egyh. lat. *praelatus* (v. ö. 1208. oklevelünkben: *ad ius prelati eiusdem ecclesie stb.*), ol. *prelato*, róm. kath. szláv, ó-cseh *prelát*, szlov. *prelát*, kaj-horv. *prelatuš* (Pergosich-Verb. 4. a. lapon) stb.

prépost (írva régebben *præpost* is, NySz. és SZIKSZAY-FABR. Nomencl. 1619. évi). A régebbi magyar nyelvben két jelentése volt a szónak: 1. Általában előljáró (v. ö. Pál ap. Zsid. XIII. 17: Jord.-k.: Engheggyetek ty *prepostotoknak*, Károlyi: előljáróitoknak, Vulg. obedite *præpositis* vestris | II. Kor. XI. 32: Döbr.-k.: Arcos nepe kiralanak *preposta*, Károlyi: helytartója = Vulg. *præpositus gentis* | Érdy-k.: Neky adatot kereszttyen anya zent egyhaznak *prepostsaga*: verwaltung NySz.); 2. szűkebb értelemben valamely káptalannak vagy szerzetesrendnek feje (v. ö. Cz.-F. és ez értekezésben az *apát* szónál). A *prépost* szó ma csak az utóbbi jelentésben járatos.

VOLF György a m. *prépost* szót egy vel. ol. **preposto*, **prepost*-ból magyarázta (v. ö. Kiktől tanult stb. 76, 85. l.), a vel. ol.-ban azonban *preosto* a szó (v. ö. BOERIO). ÁSBÓTH az óbolg. Suprasliensis-ben található *prepositus* (ΠΡΕΠΟΙΤΤΚ) szóból jöttnek állította, mondván, hogy az *i* az *sz* és *t* között a magyarban elveszett (v. ö. *opatica*: *apácza*), s az így keletkezett *szt*-ből ugyancsak a magyarban *st* lett (v. ö. *apostol*, *monostor*, NYK. XVIII. 375.). Evvel a nézettel részletesen nem foglalkozom, ÁSBÓTH ma már maga sem hiszi; egyet azonban meg kell jegyezni. Nekem ugyanis úgy tűnik fel, hogy a Cod. Supr.-beli ΠΡΕΠΟΙΤΤΚ: *prepositus* (v. ö. Cod. Supr. 142: ΠΡΕΠΟΙΤΤΚ Η ΠΡΟΥΗΗ, 145, 146: *съ прѣпоиѣтомъ*), nem egyházi, hanem világi méltóság viselője. A Cod. Supr.-ben egyébként is több latin eredetű kifejezés van (v. ö. pl. *speculator*: *спекоулаторъ* = henker és egyéb ilyen latin eredetű balkán-szláv-gör.-lat. szóról, JIREČEK, Die Rom. I. 36, 37.). E mellett a nézet mellett felhozom még, hogy a gör. kel. szlávságnál a *prépost*-ot *protojerej*-nek (ΠΡΟΤΟΙΕΡΕΗ, esetleg ΠΡΟΤΟΠΟΙΤΤΚ) nevezik, ez a term. *technicus*, míg ellenben a róm. kath. népeknél egy a lat. *praepositus*-ra visszavezethető szó a hivatalos kifejezés. Róm. kath. szláv néptől való a m. *prépost* is. De ki a közelebből meghatározható átvadó?

A lat. *praepositus*-ból a vulg. latinban tudvalevően **prepostu* lett, azaz az *s* és *t* közötti *i*, ha az utoljatól számított harmadik szótag volt hangsúlyos, kiesett. Ezért van az olaszban ma *preposto*, *prevosto* (egyéb román nyelvi alakokat láss KÖRTING, EtWb.). Az olasz *preposto*-ból az Adria-menti horvátban *pripušt*, *pripošt* (v. ö. Reg. sv. Bened. Starine VII. 123, 124.) lett, a mely nem csupán egyházi, de világi méltoságnév is (v. ö. ŠURM. Acta croatica 307, 314. *pripošt*, *prepušt*). Előkerül ez alak a kaj-horvátban is (*prepušt*, Pergosich-Verbóczy 4. a. lapon, JAMBR.; ez alak lehet magyar eredetű is), a kath. szerbben (v. ö. LANOSSOVICH, Slavon. Sprachl.³, anhang 8. *prepošt*) és a tótban (*prepošt*, LINDE és Nyr. XVII. 496.); a hazai szlovénből azonban nem tudom kimutatni. A többi róm. kath. szlávságnál ezek a megfelelő szavak: 1. čahorvát *pròšt* (NEM. I. 368.), osztrák szlovén *prošt*, cseh *probošt*, lengyel *proboszcz*, szorb *probst* (v. ö. ném. *propst*, KLUGE, EtWb.); 2. katolikus szerb *preposit* (LINDE); 3. osztrák szlovén *prešnik*, *oprešnek* (LINDE, *proboszcz* alatt). A m. *prépost*-ról az a nézetem,

hogy délszláv: hazai szlovén-horvát közvetítéssel került olasz eredetű szó.

prezbiter, prezsbiter. A szó a latin egyházi terminológiából való; az ó-bolgárban (v. ö. Assem. 158. l.) *prozvyter, prezvyter* a szó (v. ö. MIKLOSICH, Christl. Term. 13. l.), tehát *v*-vel (v. ö. görög *πρεσβύτερος*) hangzik, míg nálunk latinos ejtéssel *b*-vel (v. ö. veneto-ladin: *prižbitério* IVE 4.). A *prezsbiter*-beli *zs* ejtést VOLF velencezi olasznak tartotta; én csak azt jegyzem meg e tanításra, hogy az ó-velencezi nyelvjárásban *prèvede* a lat. *presbyter*, ol. *prete* megfelelője; ugyanígy az ó-milánóiban (*previdhi, prevedhi*, Sitzungsber. LIX. 8.), a nápolyiban (*prevete*) és az ó-dalmata nyelvben (v. ö. *prevede*, JIREČEK, Die Rom. I. 16, 91.). Az ó-velencezi *prèvede* abban a nyelvben, a hol erős a velencezi hatás, mint jövevényszó meg is található. Az ó-horvát emlékekben ugyanis a *presbyter*-nek *prvad* a neve (v. ö. JIREČEKEN kívül MIKLOSICH, Christl. Term. 13. l., Monum. jur. Slav. mer. IV. 259.), a mi velencezi olasz eredetű. Velencezi hatás mellett a magyarban is nyoma volna az ó-vel. *prèvede*-nek. A m. *prezbiter* közvetlen a latinból való szó.

prima (Döbr.-k. 23, 24, 25. stb.): — lat. *prima*.

prior (NySz.), v. ö. *perjel*.

priorissa (Birk.-k. M. Könyvszemle XIV. 16, 17, NySz.): apáca-fejedelemasszony; — lat. *priorissa*.

proczesszió (NySz.); a népnelvben *proseszio* (Esztergomban hallottam), *prosecczio* (v. ö. ezzel a népi alakkal a Döbr.-k. 214. előforduló *prosoncio* alakot); — lat. *processio* (v. ö. 1083—95. évi pannonhalmi javakat összeíró oklevelünket: in processione ferende . . .), ol. *processione*, albán *protšesión* stb. A róm. kath. szláv nyelvekben ezek az alakok: hazai szlov. *prošecija* (Zobr. szlov. 94, 95, 105.), *preczeszija* (Skapulér 20.), ça-horv. *pročišijún* (NEM. I. 426.), osztr. szlov. *procésija* (*precesia*), es. *procesí*, lengy. *procesya*, t. *procesija*. A gör. kel. szlávtságban hasonló kifejezések: *litija* bolg. és szerb, v. ö. DUVERNOIS; Supr. 411: *сѣ... лигнани*: cum supplicationibus), or. *krestnyj chod*, bolg. *karstni chod* (e két utóbbira v. ö. a m. *keresztjáró h é t* kifejezést). A m. *processzio* közvetlen a latin egyházi nyelvből való.

próféta (NySz.); — lat. *propheta*, ol. *proféta* (GRÖBER, Grundr. I. 509.).

provincziális (Birk-k., M. Könyvszemle XIV. 16, 17.); — lat. *provincialis*.

purgatórium (PESTHY, Nomencl. 1568. évi: *porgatorium*, ugyanígy a NySz.-ban is; *purgatílo* MTsz.): tisztulathely (Nyr. XIX. 518, XXXII. 94.); — lat. *purgatorium*, ol. *purgatorio*, albán *burgatūr* (WEIGAND, Jahresber. X. 128.), ça-horv. *prkatorij*, *prgatorij* (NEM. I. 420, II. 214.), hazai szlov. *purgatorium* (Zobr. szlov. 59, Lut. 36, 37; egyéb szláv kifejezéseket láss MIKLOSICH, Christl. Term. 50. l.). A m. szó a latin egyházi nyelvből való.

pünköst, *pünkösd* (v. ö. NySz., Okl. szót., MTsz.). A kifejezésről ÁSBÓTHNAK az a véleménye, hogy szláv eredetű, az átadó nyelvet azonban nem határozza meg pontosabban (v. ö. NyK. XVIII. 389.). Vele szemben VOLF GYÖREY azt vitatta, hogy a m. *pünközd* egy vel. ol. **pentecost* alakból való (v. ö. Kiktől tanult stb. 76, 85. l.; már TSÉRTSI, Observ. orthogr. grammaticæ 10. lapján az áll, hogy »*pünköst* ex πεντεκοστή, in fracte fit quasi *penteköst*»). Nem szükséges bővebben fejtegetni, hogy egy velencei ol. **pentecost* (a dalmát-horvát lectionáriumban ol. *pentecoste* van, ma olaszul *pentecosta* is, v. ö. KÖRTING, EtWb.) szóból épp oly lehetetlen megmagyarázni a m. *pünközd* szót, mint akár a gör. πεντηκοστή, lat. *pēntēcōstē* (a vel. latinságban is, v. ö. Chron. Venetum, M. SS. VII. 32: *sacrum diem pentecosten*) szavakból. Sem a görög, sem pedig a román nyelvi alakok meg nem magyarázzák a m. *pünközd* szót. Lássuk, minő felvilágosítást adnak a szláv nyelvek:

Az óbolg. emlékekben a következő, p ü n k ö z s d-öt jelentő kifejezéseket találjuk:

1. *Pentikostiji*: ПЕНТИКОСТНИ, ПАТНКОСТНИ (v. ö. Sav. kn. 8. a., b., 9. a., 108. a.: СЖОСТА ПО ПЕНТИКОСТНИ | Sav. kn. 4. a.: СЖБ. ПЕД. ПЕНЬТИКОСТНИА, 6. a.: ПЕД. ПЕНТИКОСТНИА, Euch. sin. 114. l.: КЪ ДЕНЬ ПАТНКОСТНИИЧЬ, 118. l.: НА ПАТНКОСТНИИЧЬ ДЕНЬ | a kath. glagolita emlékek közül megvan a szó a Prágai töredékekben (НА ПАТНКОСТНИ, ПАНКНКОСТНЕ СТК) és ПЕНКОСТНЕ alakban a horvát emlékekben (Starine VII. 95, 102.).

2. A gör. πεντηκοστή-ből való óbolg. *pentikostiji*-t már az óbolg. emlékekben is fordított kifejezés váltja fel, s ez a kifejezés az óbolg. *petъdesetъ*: ötvenet jelentő szóból alkotott *petъdesetъnica*: ПАТЬДЕСАТКНИЦА (v. ö. Euch. sin. 109. l.: КЪ СВАТЪЖИ ПАТКДЕСАТКНИЦЪ, 111. l.: КЪ ДЕНЬ ПАТЬДЕСАТКНИЧЬ; lehetséges, hogy az Assem. ev.-ban sűrűn előforduló *po 50 50 na'a* (v. ö. Assem. 40—62, 157, 178. stb.) szintén fordított kifejezés.

A különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben sűrűn találhatók az 1. és 2. alatt felsorolt óbolg. kifejezések (v. ö. Apost. cselekedetei II. 1, XX. 16, I. Kor. XVI. 8: Ap. Šiš. és AMFILOHIJ, I. 1, 68, 510, II. 1, 555.).

3. *Rusalije*: ρουσαλινια (csakis többesben fordul elő, egyese: *rusalija*); v. ö. Sav. kn. 111. a. по ρουσαλινιαхъ (Assem. 143. l. nov. 16: *po 50*), u. o. 112. b.: по ρουσαλινιαхъ (Assem. 146. l. decz. 17: *po 50 tь*), u. o. 125. b.: къ сѣмъ ρουσαλινѣ (Assem. 157. l. jan. 16: *sab. 50 nyje*). Az óbolg. *rusalije*-nek semmi köze sincs a m. *pünközsd*-höz, részletesebben tehát nem tárgyalom. Megemlítem azonban a következőket: a) Részletesen írt a szóról MIKLOSICH (Christ. Term. 25, Sitzungsber. XLVI, Denkschrift XVII. és a mai nézetet lásd SREZNEVSKIJ szótárában). b) Ma is élő, s *pünközsd* a jelentése e szónak a hazai szlovénben (alakja *riszále*, gen. *riszáo*, származék: *riszálszki*, *riszávszki*, *riszáoszki*. v. ö. KÜZMICS, Nouvi zákon 272, 315, 344, 374, 362, Apost. esel. II. 1, XX. 16, I. Kor. XV. 29, XVI. 8.) és a Cattaro-Ragusa közti róm. kath. horvát-szerbben (v. ö. pl. MATOVICH-féle Katekizam rimski: na dan *Russagliah* illiti Duhovah . . . 177. l. és MIKL. Lex. p.). Ugyanez a jelentése a szónak a bolgár nyelv egy részében is (v. ö. DUVERNOIS és Sbornik XVI., XVII. 2. rész 22, 32. l.: *rusálskatq* nidélja e onaja sedmica, prězь kojato e Sv. Troica; *rusálná* streda se kazva srědata na neděljata, šeo se pada tьkmo na polovinata meždь velikden i duchovden).

4. Az Assemani ev.-ban a 41. lapon azt olvassuk, hogy «въ понедѣльникъ на utria svętomu *duhu*» napjának Máté XVIII. 10—20. az evangéliumi lectiója. Mivel ez a lectio *pünközsd* hétfőjének a lectiója s mivel az Ostromir ev.-ban e helyen «na utrija *po 50*» olvasható, az a nézetem, hogy az Assem. ev.-ban *svętyj duh* is a *pünközsd* neve. S e névre összevetendő a gör. τὸ ἅγιον πνεῦμα τὸ ἐβδωμάδα (v. ö. Du C. hebdomada pentecostes alatt), valamint az a körülmény, hogy ma is sok szláv nyelv *duhove*, *duhovi*, *duch* szóval nevezi a *pünközsd*-öt (v. ö. bolg. *duhove*, *duhorden*, *duovden*, róm. kath. és gör. kel. szerb *duhovi*, ça-horv. *duhova* NEM. II. 194, *duhovi*, *duhovo*, a tót nyelv egy részében *duch*: na Ducha, más részében *turice* a név; v. ö. ol. la festa dello spirito santo).

Az 1—4. alatt felsorolt óbolg. és egyéb szláv kifejezések egyike sem magyarázza meg a m. *pünközsd* szó eredetét. Forduljunk már most a róm. kath. szláv nyelvek terminológiájához, a melyből a bolgár, szerb, ça-horv., hazai szlovén és a tót term. technicusokat már említettük. A kaj-horvát (*trojaki*, *trjaki*), a cseh (*letnice*), a lengyel (*zielone świątki*, járatos a hazai lengyel hatás alatt álló tót nyelvjárásokban is) és a szorb nyelv (v. ö. MIKL.

Christl. Term. 26.) sem ad felvilágosítást. Hátra van az osztrák szlovén nyelv, a hol ezeket találjuk:

a) Apost. csel. II. 1: Vulg.: dies *pentecostes*, Jord.-k.: az *pynkost* ynnepeenek napyay, KÁROLYI: a *pünköst* napja = DALMATIN-féle krajnai bibliaford.: dan téh *finkushti* (olv. finkušti).

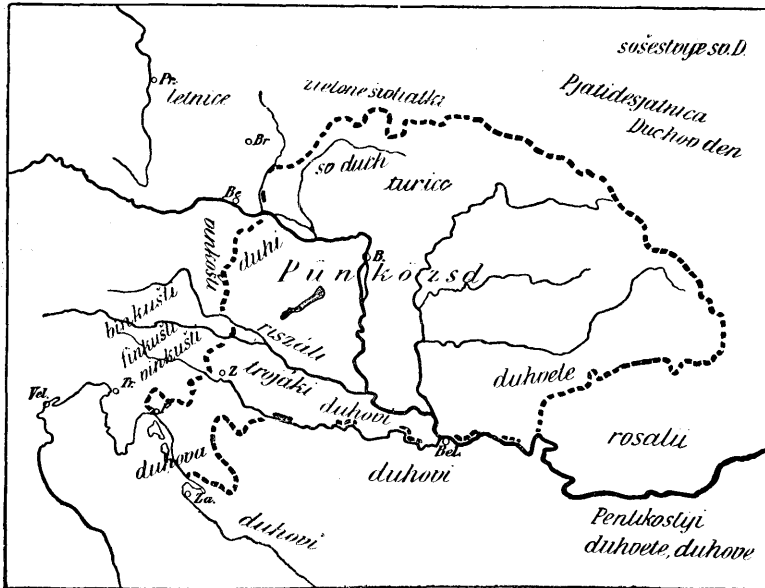
b) Apost. csel. XX. 16: Vulg.: diem *pentecostes*, Jord.-k.: *pynkesth* napyara, KÁROLYI: *pünköst* napjára = DALMATIN: ob *Vinkushtih* (olv. ob *vinkuštih* s v. ö. az 1582. TRUBER-féle kalendáriumot, a hol *po Vinkushtih* olvasható, Kres II. 644.), osztr. szlov. angol bibl. társ.: na *binkoštni* dan.

c) I. Kor. XVI. 8: Vulg. usque ao *pentecosten*, KÁROLYI: *pünköstig* = DALMATIN: do *finkushti*, osztr. szlov. angol biblia t.: do *binkošti*.

Az osztrák-szlovénben tehát a XVI. század óta a *pünkös*dnek *vinkušti* (PLETERSNIKNÉL: *vinkušti*), *finkušti* (ugyanígy MEGISERNÉL; PLETERSNIKNÉL: *finkošti*), *binkušti* (JANEŽIÓ; PLETERSNIKNÉL: *binkošti*, ez a mai irodalmi alak; előfordul *binkušta* is, v. ö. MURŠEC Bogočastji 191.) a neve. Ez az osztr. szlov. szó pedig német eredetű kifejezés. Kérdés azonban, felnémet-e. Nekem ugyanis az a nézétem, hogy a szlov. *f(b, v)inkušti* szót magyarázhatni a közép-(frank)németből is, meg a felnémetből is. Ha közép-, illetve alnémetből indulunk ki, akkor a középaln. *pinkest* lehetne az átvett szó (v. ö. GRIMM). Egy ilyen közép- (vagy al-)német *pinkest* a szlovénben **pinkešt*-té lett volna. Később a felném. lakosság befolyásának erősödésével a szlov. **pinkešt* az ófeln. *finfchusti*, középfeln. *pfingsten* (a mai ném. nyelvj.-ban *pfingŕsta* is) hatása alatt lett a mai *binkošti*, *finkošti*, *binkušti*, *finkušti*. Lehetséges azonban, hogy a szlov. szó közvetlenül az ófeln. (zi) *finfkhusti(n)*, (zi) **pfinkusti(n)*, v. ö. KLUGE, EtWb.) szóból való. Az idegen *f* ugyanis a szlovénben vagy megmarad (*finkušti*; az *f*-ből magyarázandó a *vinkušti* alak), vagy *b*-vé lesz (*binkušti*, v. ö. a *bérmál* szónál), vagy pedig *p*-vé lesz (v. ö. a *pap* szónál mondottakat). Az ófeln. **pfinkusti*-, *finfchusti*-ből való eredet mellett szabályos szókezdetet mutat a meglevő szlov. *binkušti*, *finkušti* s szabályos volna egy **pinkušti* is. Sokkal nehezebb megmagyarázni a *binkušti*-beli *u* hangot. Úgy látszik, hogy a szóban *o* az eredeti szlovén hang (ez van a mai irodalmi *binkošti* alakban), s az *u* csak az *o*-nak nyelvjárási (krajnai) változata. A magyar *pünkös*d egy ma ki nem mutatható szlovén **pinkošti* vagy **pinkušti* átvevése, s nyelvünkben először

*pinkost-nak vagy *pinkust-nak hangzott; később illeszkedéssel pinköst, pünköst, illetve pünköszt lett. A nevet nyelvünkben személynévül is használták; mivel azonban a régi magyar személynévek közt sok az -s és -d, illetve -sd (ejtsd: zsd, v. ö. *Hegyesd*, *Kövesd*, Okl. szót.) képzővel alkotott, a Pünköst személynév ez -sd-és személy- és helynevek analógiájára szintén -zsd ejtésű is lett (v. ö. Okl. szót.: *pincusd*, *pyncusd*).

Összefoglalva a mondottakat, a m. *pünköszt* szlovén eredetű, a mint azt e térkép is feltünteti.

A szlovénben pedig a szó német eredetű kifejezés (v. ö. hogy hasonló eredetű kifejezések nyelvünkben *kehely*, *csöbör*, *köböl*, *garázda*, *gerezna*, *paracskó* stb.).

püspök. Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezést találunk a p ü s p ö kre :

a) *archijerej*: $\alpha\rho\chi\eta\epsilon\rho\epsilon\eta$. Ezt a kifejezést az evangéliumi szövegekben olvassuk (v. ö. pl. Márk XV. 10, 11, Ján. VII. 45, XI. 47, 49, 51, 57, XVIII. 8, 10. stb.), s ilyenkor a görögben $\alpha\rho\chi\eta\epsilon\rho\acute{\epsilon}\varsigma$, a magyarban *püspök* a megfelelő; b) *jepiskopъ*, *jepiskurъ* ($\epsilon\pi\eta\sigma\text{-}\kappa\omicron\upsilon\pi\acute{\epsilon}$, $\epsilon\pi\eta\sigma\kappa\omicron\upsilon\pi\acute{\epsilon}$). A gor. kel. egyház püspökeinek ma is ez a hivatalos czimük; az óbolg. (v. ö. Assem. 137, 145, 170. stb.),

Euch. Sin. 188, 189, 192, Psalt. Sin. CVIII. 8, Supr. 38, 60, 139, 146. stb.) és az egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. Ap. csel. I. 20, XX. 28, Fil. I. 1. stb.) sűrűn előforduló szó. Ennek a *jepiskopъ* (*jepiskupъ*)-nak van egy mellékalakja, a mely a Cod. Supr.-ben kétszer (162, 170. l.), s azután főleg orosz szerkesztésű nyelvemlékekben többször fordul elő (v. ö. SREZNEVSKIJ, Materialy); ez az alak a *piskupъ*. E két elnevezésen kívül az egyházi szláv nyelvemlékekben a *püspök*-nek van egy harmadik neve is, s ez *vladyka*: *κλαδύκικα*. A bolgár és a szerb népnyelvben a püspököt ma *vladika*-nak hívják (v. ö. MIKL. Christ. Term. 13. és CANK. 12.), s ez ment át az oláh nyelv keresztény terminológiájába is.

A m. *püspök* e gör. kel. szláv elnevezések közül legfeljebb *jepiskopъ piskupъ* mellékalakjából származtatható; ebből a *piskupъ* alakból származtatta ÁSBÓTH is (v. ö. NYK. XVIII. 377.), s úgy gondolta, hogy a *k* és *p* a magyarban cserélt helyet, s ugyancsak a magyarban lett az óbolg. *s* (= *sz*) hangból m. *s*. E magyarázatot azért nem lehet elfogadni, mert a magyarban az óbolg. *s* (= *sz*) kivétel nélkül változatlanul *sz*-nek maradt, pl. *szombat*, *kereszt*. A m. *püspök* < óbolg. *piskupъ* eredet tehát hangtanilag lehetetlen.

Róm. kath. nép keresztény terminológiájából magyarázta a *püspök* szót VOLF GYÖRGY, valamint MIKLOSICH FERENCZ. VOLF szerint a m. *püspök* egy vel. ol. **piscop-*, **piscopo*-ból ered (v. ö. Kiktől tanult stb. 76, 85. l.). Csakhogy a régi vel. ol.-ban a püspököt *vesco*-nak hívták (v. ö. BOERIO, más olasz nyelvjárásokban is, v. ö. SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. szótár, mil. *vescov*, bolognai *vescov*; a vel. olasz latinságban *episcopns* a szó, MG. SS. VII. 20, 32.). Az ó-vel. olasz *vesco*, régi ol. *veschovo*, mai ol. *vescovo* egy vulg. lat. (e)*piscopu*-ból ered, s ezt a vulg. lat. alakot a XI. századi szárd oklevelekben még meg is találjuk (v. ö. SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. 4. l.: *pisscopum* Gelardu). Szárd alakból azonban, a hol különben sincs *é*-ezés, nem eredhet a m. *püspök*. VOLF magyarázata tehát teljesen elesik. Marad még MIKLOSICH tanítása. MIKLOSICHnak az a nézete, hogy az óbolg. és gör. kel. szláv *jepiskopъ*, *jepiskupъ*, *piskupъ* a gör. *ἐπίσκοπος*-ból való, míg ellenben a róm. kath. szlávtság püspököt jelentő *škof*, *biskup* szava az ófeln. *biscof*-ból ered, «dem auch das magy. *püspök* seinen ursprung verdankt» (Christ. Term. 13. és EtWb.). A róm. kath. szlávtság nyelvében ugyanis a püspöknek következő elnevezései vannak:

a) Bolg. *biskup* (így a hazai bolgároknál is, *biskupia*: püs-

pökség), szerb *biskup* (így a hazai kath. szerbeknél is), dalmát-horvát *biskup* (a dalm.-horv. lectionáriumokban előforduló *biskupat* nem népi szó, Rad CXXXVI. 182.), cseh-tót-lengy. *biskup*, szorb *biskop*;

b) Az Adria-menti ça-horvátban a *biskup*, *biskop* (ezek a kifejezések az egyházi tartalmú glagolita emlékekben, v. ö. Starine VII. 12, 122, XIV. 214, 215, 217, BERČIĆ, Ulomci, Zsid. IV. 14. stb.) kifejezés mellett igen korán olvasható *biskup* alak is; már egy 1321. oklevélben olvassuk: do zemle *biskupije*, s azontúl igen sokszor (v. ö. ŠURM. Acta croat. 45, 77, 146, 161, 333, 334, Mon. jur. IV. 248; horv. akad. szót.: *biskup* hvarski, *biskup* modruški). Noviban s onnan felfelé a Vinodolon ma is *biskup* a szó alakja. A ça-horvátot kívül *biskup* a szó alakja a legrégebb kaj-horvát nyomtatványokban is, így a XVI. századi PERGOSICHNÁL (Pergo, Verbőczy: 3. b., 4. a. stb.), VRAMECZNĚL (v. ö. SKET, Slov. slov. čit. 72, 73. l.), HABDELICH, BJELOSTIJIENEC ÉS JAMBRESSICH szótáraiban, PETRETICH művében (Szvétí ev., v. ö. lajbachi Letopis 1887: 188.). A kaj-horvát *biskup* alak még az 1823. évi varazsdi kalendáriumban és egyéb varazsdi nyomtatványokban is felfalálható, a nép nyelvében (v. ö. Rad XLIII. 30, 32, CXVI. 117.) pedig ma is *biskup*. A kiejtés meglétét egyébiránt az is bizonyítja, hogy Horvátországban vannak *Biškupec*, *Biškupci* helynevek is. A ça- és kaj-horvátot kívül a Rad LXXXV. 57. lapja szerint megvan a *biskup* szó a hazai szlovének közt is. A hazai szlovénben meglehetett a *biskup*, ma azonban a m. eredetű *püspek* a hivatalos kifejezés.

c) Az osztrák-szlovénben *škof* a püspök neve; ez van Isztriától (v. ö. ŠURM. Acta croat. 45, 53, 72.) fel Stiriáig (v. ö. MEGISER). Ez a *škof* kétségtelenül német eredetű kifejezés (v. ö. KLUGE EtWb.: «In den westgerm. sprachen ist das wort durch umdeutung als *bi* und *skop* gefühlt») s alakulására v. ö. szlov. *škaf* < ófn. *scaf*: scheffel, kfn. *schef* (v. ö. m. *sáf*, NySz.).

Mielőtt a m. *püspök* eredetének közelebbi meghatározására térnék át, néhány megjegyzést akarok tenni a szláv *biskup* eredetére vonatkozólag. Mint igen sok kifejezésnél, a szláv *biskup*-nál is látható, hogy a róm. kath. szlávsnaknak más a ker. terminológiája, mint a gör. keletié, s valószínű, hogy CYRILL ÉS METHOD a *biskup* szót hazánkba jöveletekor már itt találta mint népi kifejezést (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 26.). Erről a róm. kath. szláv *biskup*-ról az a nézet, hogy az ófeln. *bischof*-ból való kölcsönzés (v. ö. MIKL. Christ. Term. 13. és EtWb., Arch. XV. 483, 490, VONDRÁK, Altk. gr. 52.). A róm. kath. szláv *biskup*-nak ez a német eredete szerintem nem egészen biztos dolog. A ném. eredet ellen a következőket hozom

fel: a) Az osztrák-szlovén *škof* szintén ófeln. átvétel, s ha a *biskup* német eredetű, akkor az ófeln. *bischof* kétféle alakkal került volna át a szlávtságba. Ez ugyan magában véve még nem baj; tekintve azonban hogy az osztrák-bajor szókezdő *b* már a legrégebb időkben is *p*-nek hangzott (v. ö. WEINHOLD, Bair. gr. 121, 124. §, de ugyanott 157. § *bisgof* és VONDRÁK, Fris. památky 41. l.), mi inkább **piskup*, semmint *biskup* alakot várnánk a szlávban. b) Fontosabb azonban, hogy a *biskup* szó megvan a róm. kath. szerb-bolgár, valamint a ça-horv. glagolita és a dalm.-horv. terminológiában is. A horv. glagolita irodalomban, valamint a róm. kath. szerb-bolgár ker. terminológiában pedig csak azok a német eredetű kifejezések fordulnak elő, a melyek előfordulnak a gör. kel. óbolgár CYRILL és METHODFÉLE nyelvben. Német eredetű kifejezések, a melyek CYRILL- és METHODNÁL nem fordulnak elő, nem találhatók meg a horv. glagolita irodalomban. Ilyen ném. kifejezés pl. a szlov. *keliš*. A *biskup* szó nem fordul elő CYRILL és METHOD nyelvében, ellenben a horvát glagolita irodalomban megtalálható. Ez a körülmény a *biskup* szó német eredete ellen szól; c) A ném. *bischof*, *bischof* *b*-je azonban csak úgy magyarázható, ha latin-román nyelvi kölcsönzést teszünk fel (v. ö. KLUGE, EtWb.), tehát egy oly latin-román alakot tételünk fel, a melyben az *e* (*episcopus*) kiesett, a hangsúlyos szótagban levő *p* pedig *b* (vagy bilabiális *w*, v. ö. északi sp., port. *bispo*, spany. *obispo*, prov. *bibes*; ol. *vescovo*, ó-frez. *vesque*, mai fr. *évêque*, KÖRTING, EtWb.) lett.

Az *a*)—*c*) alatt felsorolt okok alapján az a nézetem, hogy a róm. kath. szláv *biskup*, *biškup* épp oly közvetlen latin nyelvi átvétel, mint a milyen közvetlen a ném. *bischof* is.

A m. *pispek*, *püspök* (v. ö. OklSzőt., NySz.) nézetem szerint olyan nyelvből való, a hol a szó *š*-sel hangzik. Ilyen nyelv a ça- és kaj-horv. *biškup*, s ilyen részben a hazai szlovén *biškup*, a melyet a magyar eredetű *püspök* szorított ki. Ebből a *biškup*-ból nyelvünkben először **biskup*, majd **bispuk* s végre a *b*-nek a *p*-hez való hasonulásával és magánhangzóilleszkedéssel *pispek*, *püspök* lett. A m. *püspök* tehát a benne levő *s* hang alapján hazai szlovén-horvát eredetű kifejezés. Előfordul nyelvtörténetünkben *bisop* alak is, ez német eredetű (v. ö. MELICH, Melyik nyelvjárásból 9. §.).

regula (NySz.), mellékalakja: *réglá* (v. ö. Birk-k. M. Könyvszemle XIV. 8: *reglaja*); — lat. *regula* (vulg. lat. ejtés *regla*).

A szó több római katolikus szláv nyelvbe is átment (v. ö. pl. cs. *rěhola*).

rėkviem (re qu i e m e s mise, NySz. *mise* szónál; Cz.-F. szótárában fekete mise is); — lat. *requiem* (az illető mise introitus-a: Re qu i e m æternam dona ei Domine stb.). A lat. szó több róm. kath. szláv nyelvben is megvan (v. ö. cs. *rekvie*, *černá mše*, lengy. *msza rekwialna* stb.). A gör. kel. szlávban *panichida* (ΠΑΝΗΧΗΔΑ < gör. παννυχίδες), *parastasz* (ΠΑΡΑΣΤΑΣΗ, szerb *парастос* < gör. παράστασις) és *zadušnica* (bolg., САНК. 167.) a rékviem neve.

religio (NySz.); — lat. *religio* (e róm. kath. szlávban is, v. ö. lengy. *relia*, *religia* stb.). A m. szó szabályos hangalakja **religgyó* volna.

remėte. Erre a fogalomra az óbolg. emlékekben két kifejezés van; az egyik *pustynnikъ* (ПΟΥСТЫННИКЪ, ebből a szóból: *pustyni*: ПΟΥСТЫНИ, v. ö. Assem. 145, 158, 165.), a másik *otъšьbьszь*: ОТЪШЬБЬЦЬ (Supr. 397, 402; rokon kifejezés: *stlъrьnikъ*, *postъrьnikъ*). Ez a két kifejezés található a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben és nyelvekben (or. *пустынникъ*, *отшельникъ*, bolg. szerb *пустиник*). A róm. kath. szláv nyelvekben ezek a kifejezések: lengy. *pustelnik*, cs. *poustevnik*, *poustenik*, t. *pústevnik*, osztr. szlov. *pusčavnik*, *pušávník*, olaszf. szlov. *pustinjak* (lajbachi Letopis 1891: 117.), dalm. horv., szerb, bolg. *pustinjak*, kaj-horv. *pušćenik*, hazai szlov. *püščavnik*.

MIKLOSICH HABDELICH szótárára hivatkozva azt mondja, hogy a szlovénben *remeta* az «einsiedler» neve (EtWb.). Mivel HABDELICH kaj-horvát író, a *remeta*-t kaj-horvát szónak kell tekintenünk, a mit BJELOSTIJENEC szótára is *remėta* alakkal megerősít. A *remeta* szó azonban a ça-horvát glagolita irodalomban is előfordul (v. ö. MIKL. Lex. p.), s a legrégebb adat erre a *remeta*-ra a XIV. századból való (v. ö. Starine VII. 75, a XV. században sűrűn előforduló szó, s rendszeren pálos szerzetest jelent: red fratrov r e m e t ь sv. Pavla prv. r e m e t i», v. ö. ŠURM. Acta croat. 118, 129, 168, 191, 205, 249. stb.; a zágrábmegyei *Remetinec* pálos klostrom volt). Hogy e *remeta* dél felé Dalmáciában mily területen volt használatos, nem tudom eldönteni (v. ö. raguzai adat a XVI. századból GRŐIĆ, Istorija 34. és MICALIA).

Az a kérdés már most, hogy a kaj- és ça-horv. *remeta* minő összefüggésben van a m. *remėte* szóval, s mi a két szó eredete. Ha

a horv. *remeta*-t, m. *remété*-t összehasonlítjuk a lat. *ērēmītā* szóval, azt látjuk, hogy a m. horv. szóban az *e* szókezdő hiányzik. Mivel a szókezdő lat. *e* főleg olasz szavakban esik el (v. ö. ol. *vescovo*, *chiesa*, *limosina*, vel. ol. *leriquia*, vel. és észak-ol. *vangeli*, *vangelo* stb.), a horvát és a m. szó olasz eredetű [a horvát olasz-lat. átvételek közt sok példa van a szókezdő *e* kiesésére, v. ö. horv. *redi* (*eredi* helyett, ol. *erède*, vel. ol. *rede*, Mon. jur. IV. 13.), *žöner* (NEM. I. 391. < ol. *esonero*), *pištula* (< lat. *epistola* stb., lásd még JIR. Die Rom. I. 86.)]. Az a kérdés azonban, vajjon a m. *reméte* közvetlen, vagy pedig kaj-ča-horvát közvetítéssel került olasz eredetű kifejezés. Ennek a kérdésnek az eldöntésénél a következőket kell figyelembe vennünk:

A m. *reméte*, melynek magyar egyértékese «kietlenben lakozó» volt (v. ö. MURMELIUS), már a XIII. században előkerül, s írott alakjai *remethe*, *remete* (v. ö. Okl. szót., CSÁNKI II. 106, 252, 346.), *remöthe* (NySz.: a Batth.-misekönyv naptárakban levő *heremthe* *heremethe* helyett való tollhibás alak lesz, M. Könyvszemle III. 108.). De ezen alakok egyike sem mutatja azt a formát, a melyben a szó a magyar nyelvbe átkerült. A m. *remété*-t ugyanis SZARVAS G. az ol. *remito* (v. ö. Nyr. VI. 98, majd KÖRÖSI, Nyr. XIV. 67.) másának tartotta. Ez ol. *remito* (v. ö. hogy már a XIV—XV. században ó-éjszakai emlékekben *remito* a szó, Denkschr. XXII. 115.) alak mellett azonban előfordulnak még a következő alakváltozatok: *romita* (MEYER-LÜBKE: BERTOLI, Gram. ital. 63, GRÖBER, Grundr. I. 528.), régi vel. ol. *rimita* (egy 1314. oklevélben, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. ven. 53. l.), mai vel. ol. *romito* (BOERIO), milanoi ol. *remitta* (BANFI, Vocab.), calabriai *rimittu* (WEIGAND, Jahresber. X. 129.); talán ide való, tehát olasz kölesönzés a régi dalm. lat. *remita* (v. ö. JIREČ. Die Rom. I. 86.) és friauli ladin *remít* alak is. — A m. *remete* nézetem szerint az ol. *remita* szó átvevése, s nyelvünkben a szó legrégebben **remita*-nak hangzott. A magyar nyelvbe átkerült vegyeshangú két- és háromtagú szavak először változatlanul megmaradtak, s csak később történt meg bennük a magánhangzóilleszkedés. A magyarban legelőször *megya* (*mega*), *dinnya* (*dinna*), *Vénnya* (*Ueihna*), *Kinessa*, *Leventa*, *Verócza* (*Vereucea*), *szerencsa*, *Attila* stb. volt, s ebből csak később lett *megye*, *dinnye*, *Vinnye*, *Kenesse*, *Levente*, *Verócze*, *szerencse*, *Etele* stb. (v. ö. Nyr. XXXIII. 316. és a *mise* szónál). E hangtani

szabály alapján a magyarban legelőször *remita volt a szó. Később, mikor néhány idegen szóban az *i*-ből < *e*, *ë*, *ö* lett és az illeszkedés megtörtént, vált a *remita-ból *remöte*, *reméte*, majd *remete*. Az *i* > *ë* (*ö*) megfelelésre v. *ö*. szláv *Spis*: Anon. *zepus* (= Szepös), szláv *-prišt*: m. (*ës*)*pöröst*, szláv *Bistrica*: *Besztrecze*, oláh, régi szerb *Timiš*, Anon. *Temus*, MOLNÁR ALB. szótára 1621. magy. lat. rész, a megyék nevei közt: *Tömös*, ma *Temes*, 1201-ben *Scybin*, lat. *Cibinium*: m. *Szeben*, régibb *Szöbön* stb.

A m. *remete*, *remöte* tehát teljesen szabályos alakulás az ol. *remita*-ból. Nem így áll a dolog a kaj- és ça-horv. *remeta* szóra nézve. Az összes olasz alakváltozatok, a melyek előttünk ismeretesek, a második szótagban *i*-t mutatnak (*romita*, *remito*, *romito*, *rimita*, *remita*, *remitta*, *rimittu*, *remit*). Ez az *i* arra kényszerít, hogy ha a horv. *remeta* szót olasz eredetűnek tartjuk, az átvett olasz alakot *i*-vel bírónak tegyük fel. Mivel azonban az ol. *i*-ből a horvátban nem lesz *e*, hanem változatlan marad, az a nézetem, hogy a horv. *remeta* szó *e*-je kétségtelenül vallja, hogy a szó a horvátokhoz a magyarból került. Ez a nézete volt a szó eredetéről MIKLOSICHNAK is (v. *ö*. NyK. VI. 312; BUDENZ fordítva).

Végeredményül kimondhatom, hogy a m. *remete* az olasz *remita* átvevése. A m. szó átkerült a horvátba is (főleg a pálos szerzet által).

roráté: hajnali mise, melyet ádvent első vasárnapjától karácsony első napjáig minden hajnalkor tartanak a róm. kath. egyházban; — lat. *rorate* (az illető mise kezdete: *rorate cœli de super*); más nyelvekben is a latinból, v. *ö*. ném. *rorádi*.

rózsafüzér, *rózsakoszorú*, v. *ö*. *olvasó*.

sakramentom, v. *ö*. *szakramentum*.

sátán, *satanas*. A Münch.-k.-ben Luk. X. 18-at kivéve állandóan *satanas*-, *sathanas*-nak (*s*-sel? *sz*-szel?) van a szó írva (v. *ö*. Máté IV. 10, XII. 26, XVI. 23, Márk I. 13, III. 23, 26, IV. 15, VIII. 33, Luk. XI. 18, XIII. 16, XXII. 3, 31, Ján. XIII. 27.); a NySz.-ben közölt adatokból is az derül ki, hogy a *satanas* a régibb, *sátán* pedig az újabb kifejezés. A *satanas* közvetlenül a lat. *satanas*-ból (gör. *σατανᾶς*) való, a *sátán* azonban olyan kifejezés, a mely egyezik a róm. kath. szlávtság egy részénél található elnevezéssel. A gör. *σατανᾶς*-ból az óbolg. emlékekben *sotona* lett (v. *ö*. *pap* szónál és Cod. Mar. index, Euch. Sin. 40, 68. stb.), ez van a

b) kaj-horv. *šakreštia*, *sákreštia*, *šekreštija*, *šekrestija* (HABD., BJELOST., JAMBR., Rad CXVI. 117.), ča-horv. *šekreštija* (1457. évi adat, ŠURM. Acta croat. 210, JIREČ. Die Rom. I. 85.), *šakrištia* (VERAN. Diet.), ma a Vinodolon, Bribir és a többi községben: *šakrestija*, *šakleštija*, *sakreštija*, *sagreštija* alakokat lehet hallani. Hogy az *š*-nek hol a határa, nem tudom (v. ö. VERANCIGS és arbei adat Rad CXVIII. 21.); talán itt is úgy van, mint a *mise* szónál;

c) dalm. horv. *sakristija* (Rad LXV. 166, CXXXVI. 182.), róm. kath. szerb-bolg. *sakristija*.

A róm. kath. szláv alakokat is figyelembe véve a m. *sekrestye* eredetéről ez a nézetem (v. ö. e mű I. 2. rész 2, 2, 61. 1.):

A lat. *sacristia*-nak nyelvünkben legrégebben (XI., XII. sz.) **sakristja* (olv. *sakristya*), később **sekrestye*, *sekrěstye* (v. ö. *remete* szónál) lett. Ez a legrégebb forma kaj-horv. hazai szlovén átvétel az *s* alapján (a hazai szlovénben *šakrišča*, *sakrešča*-nak kellene ma a szónak lenni, e helyett a magyar eredetű *šegeshtia* szót használják). Később a XIV—XV. század folyamán, az olasz befolyás növekedtével az olasz nyelvjárási *sagrēstia* (piemonti nyelvj., *sagrīstia*, MICALIA), s ez olasz alakból latinositott *sagrestia*, *segrestia*, *segrēstarius* (v. ö. DU CANGE) hatása alatt *segrēstye*, *segrēstyēres* lett a szó. Ez az olasz nyelvjárás azonban, a honnan a *g-s* ejtés hozzánk került, nem lehet a velencei, mert a vel. olaszban *sacrestia* a szó (BOERIO). Az olasz befolyás megszűntével azután az írott latin *sacristia* hatása alatt a *segrēstyē*ből *sekrestye* lett. Kiinduló ponton tehát róm. kath. szláv: szlovén-horvát eredetű a m. *sekrestye* (a *ty*-ről v. ö. *ostya*, *Adorján* stb.).

skapulár (Marg. Leg. 98, 99, 196: *scapulari*, 196: ev *scapulara*, 53: ev *scapularat*); — lat. *scapulare*, ol. *scapolare*, *scapulare*, *scapularo*, vel. ol. *scapulario* (BOERIO), piem. ol. *scapulari* stb. — A róm. kath. szláv nyelvekben *s*-sel bíró alakok: horv. *škapular* (BJELLOST.), hazai szlov. *škapulér*, osztr. szlov. *škapulír*, *škapalír* (LINDE), cseh *škapulír*, t. *škapulír*, szorb *žkapulír*, lengy. *szkapulerz*. A horv. m. adat latin-olasz, míg a többi szláv adat német (*scapulier*) eredetű.

stáció: a szt. keresztutat ábrázoló képek, vagy azok a helyek, a hol Üdvözítőnk kinszenvedésére emlékeztető képek vannak kifüggesztve; — lat. *statio*, ol. *stazione*, vel. ol. *stazio* (BOERIO), más ol. nyelvjárásokban *stazion* is, *s*-sel van a szó a szlovénben is (*štacija*, PLETERŠNIK).

stóla : 1. Általában ruha (v. ö. Bécsi-k. Hester VI. 10, 11, Bar. IV. 20, Münch.-k. Luk. XV. 22, XX. 46. és NySz.-ban: Jord.-k.; az óbolgárban *одежда* felel meg neki); 2. Egyházi értelemben: a) az a szallagszerű ruhadarab, a melyet a pap a miseing fölé ölt (Birk-k., M. Könyvszemle XIV. 18.); b) az egyházi jövedelem, illetve pénz, a melyet a papnak fizetni kell azokért az egyházi functiókért, a melyek elvégzéséhez a stóla felvétele is szükséges; — lat. *stola*, ol., vel. ol. *stola*, mil. ol. *stolla* stb. A róm. kath. szláv nyelvek közül a következőkben van a szó *š*-sel: ča-horv. *štola* (XIV. századi glagolita adat, Starine XIV. 214, 217. és BERČIĆ, Dvie 32.), kaj-horv. *štola*, szlov. *štola* (PLETERŠNIK), cs. t. *štola*. A gör. kel. egyházban ez a kifejezés: gör. *ἐπιτραχιλίον*, or. *epitrichilъ*, bolg. *patrichil*, *patrachil* stb.

süket péntek, s. *vasárnap*, v. ö. A hét és napjai.

Szabadít. «De szabadíts meg a gonosztól». E mondatban a *szabadíts* is, meg a *gonosz* szó is szláv eredetű kifejezés. Néhány szláv nyelvben már most a miatyánknak e helyén szintén a *szabad* szót találjuk; e nyelvek a következők:

A) Hazai szlov.: «nego *oszlobodi* nász od hūdoga» (Vöre kr. navuk 1754. év, 175. l., Nôvi abec. Sopron 1820, 32. l. s az összes újabb kátékban). A legrégebb hazai szlovénben e helyen ezt találjuk: «ali náz *obaru* od vszega zla» (Abec. szlov. 1725. év) és az osztrákban «nego *reši* nas od zlega». A hazai szlovénben újabb, magyar hatás alatt keletkezett kifejezés lesz az «*oszlobodi*».

B) Kaj-horvát és ča-horv. régibb emlékekben: XVI. század VERANCICS Diction.: «da *oszlobodi* naasz od-aszla», hazai ča-horv. «nego *oszlobodi* nász od zla» (Jakčar 14. l.), kaj-horv. «nego *oszlobodi* nász od zla» (vagy «*hūdoga*», Abecedar, Varazsd, 1828, S. l., GJURKOVIČ, Izvod, Pest 1819, 30. l.). Ezekben az adatokban is magyar hatással lehet dolgunk.

C) A kihalt erdélyi bolgár: «*szlobode* ni ot szakvo szlo» (BERNEKER, Chrest. 177.).

Az összes szláv nyelvekben a miatyánknak a m. «de *zabadoch* múnket gonoztol» (Münch.-k. VI. 13.) mondatnak *zabadoch* helyén *izbavi*, *zbav* (óbolg., gör. kel. szlávság, róm. kath. szlávság: bolg., szerb-horv., cseh-t., lengy.), *reši* (osztr. szlov.), *obarvi* (hazai szlov.), *uumsz*, *humsz* (szorb), *lösay* (poláb, BERNEKER, Chrest. 481. < ném. *erlöse*) kifejezéseket találunk, csupán a h. szlov., kaj- és ča-horv. és az erd. bolg. miatyánknak *oszlobodi*, *szlobode* kitévelt. Erre a kö-

rülményre már DOBROWSKY is felhívta a szlavisták figyelmét (v. ö. Slovanka I. 254.). Ez egyezés azonban magyar befolyás alatt keletkezett egyezés lesz, s a felsorolt nyelvekben újabb keletű. A magyarban megvolt már a *szabad, szabadít*, mikor a miatyánkot latinból magyarra fordították. Hogy latinból van a magyar fordítás. bizonyítja a «*Yöyön te orzagod*» = *regnum tuum* kitétel. A róm. kath. szláv nyelvekben e helyen *kralevstvo*: királyságod van [csupán az osztr. szlovénben *bogatstvo* (= gazdagság, klagenfurti kézirat, a németből való fordítás mellett bizonyít, a hol *rîchi* = ország és gazdag, v. ö. Letopis 1891 : 139, Laibach és Kres I. 180.)]; ha a m. miatyánk a szlávból való fordítás lenne, *országod* helyett *királyságod* volna a kitétel. A m. miatyánk latinból van fordítva, s a fordítás idején mind a *szabadít*, mind pedig a *gonosz* megvolt már nyelvünkben.

szakramentum, lehetséges, hogy *sakramentom* ejtéssel is; latin okleveleinkben *sacramentum* (1234. Turopolje, Mon. I.); — lat. *sacramentum* (az olasz nyelvjárásokban *sagramento* is, így Velenzében is, BOERIO). A ça- és kaj-horv.-ban *šakrament* (ŠURM. Acta croat. 147, HABDELICH), a szlovénben *zakrament* stb.

szent. Ez a szó hangalakja már a legrégebb nyelvemlékeinkben is (v. ö. HB.: *sen* achscin, *szent* peter urot, *szentucut*, Gyulafej. sorok: *scnt* oltarun), s több nyelvben találunk a m. szóhoz egészen hasonló hangalakú szavakat. A németben már az ófeln. korszakban találunk *sent* alakot (Anno-lied), s volt egy kutatónk, aki a m. *szent*-et e német alakból származtatta (NyK. XXIV. 341.). A m. *szent* szó német eredete ellen az szól, hogy keresztény terminológiánkban csak szlovén úton közvetített német eredetű kifejezés van (v. ö. *kehely, pünkösöd*), ellenben közvetlen német nincs. A szlovénben azonban nincs *sent* (= olv. *szent*) szó, s ezért valószínűtlen a m. *szent* német eredete. A román nyelvekben is találunk a magyar *szent*-hez teljesen hasonló hangalakú szót. Ilyen a fr. *saint*, írva régi iratokban *sent* is, ilyen az ol. *santo* (nyelvjárási *sant*) egy esetleges *sent* nyelvjárási alakja (v. ö. vel. ol. tuti lí *sentí*, BERTANZA e LAZZARINI, Il dial. 62, észak-ol. XV. század: *sente* = lat. *sanctæ*, Denkschr. XXII. 110.) s ilyen a ráto-román *sent*, a mely közönséges alak helyneveknél (v. ö. *Sent* Blas, *Senta* Maria, *Sent* Sciefin, Arch. f. slav. Phil. XIV. 228, 229, 234.). Ez alakok egyike-másika behatolt a szláv nyelvekbe is; ilyen az egyh. szláv

emlékekben is előforduló *sant* (MIKL. Lex. p., Arch. XXIV. 267. és ŠAFAŘIK, Über den Urspr. 31.), a ça- és dalm.-horvát helynevekben található *Su-, Sut-* (régibb ejtés: **sont*, v. ö. JIREČEK, Die Rom. I. 36, 57, 58. és Christ. Elem. 18—32.), s ilyen végül a szlovén helynevek *šent* szava, pl. *Šent Maver* község (v. ö. Arch. XIV. 234, számtalan adat, v. ö. Kres I. 463, II. 644, lajbachi Letop. 1891: 101, ŠTREKELJ, Sitzungsber. 377, 386, MIKL. Vergl. gr. I. 318. stb.).

Mivel már most a horv. *sut*, **sont*, szlov. *šent* csak helynevekben fordul elő, s így a horv.-szlov.-ben a szónak nincs közzsói használata, a magyar *szent*-et vele összehozni nem lehet. Nem magyarázható azonban a mi *szent* szavunk az olaszból, a räto-románból és a francziából sem. Marad az egyetlen helyes magyarázat, a mely a szláv nyelvekből eredezteti szavunkat. Ezt a szláv eredetet bizonyította ÁSBÓTH is (NyK. XVIII. 361.). Valamennyi szláv nyelvben ugyanis a *szent*-et (v. ö. bolg., szerb, horv. *svet*, *svetí*, hazai és osztr. szlov. *svét*, *svéti*, cs. t. *svatý*, t. *svätý*, szorb *svatý*, *sviatý*, or. *svjatoj*, lengy. *święty*) egy *svetš* alapalakra visszavezethető szóval jelölik. Az óbolgár emlékekben is, valahányszor a magyar emlékekkel párhuzamos helyek vannak, a *szent*-et *svetš* (СВѢТЪ), *svjetš* (СВѢТЪ) szóval találjuk fordítva (itt-ott m. *szent* = óbolg. ИРЪКОДОБЕНЪ, Psalt. Sin. XI. 2, XV. 10, XVII. 26, XXIX. 5.). Előáll már most a kérdés, melyik szláv nyelvből való a m. *szent*. Látszólag a m. *szent*-ben biztos hangtani kritérium az *en* és a szláv *sv* helyett az *sz* szókezdet. A m. *en*: óbolg. *▲* megfelelés azonban nem dönti el a szó eredetét. Hiszen éppen a szláv *sventš* szóval összetett személynevek bizonyítják, hogy a IX. és X. században Pannoniában és Moraviában is (v. ö. e mű I. 1, 6.) a szót nasalisos ejtéssel mondták. Bizonyíték erre Szvatopluk morva fejedelem neve, a mely görög és latin krónikások írásában Σφενδόπλοκος, *Zuento* (-polcus, -pulchus stb., v. ö. HFK.. ERBEN. Regesta, PERTZ, MG. SS. I. index, JAG. Zur Entst. I. 6, 8, 12, 29, 35, 39.). A cseh-tót szerkesztésű Kijevi emlékekben is *svjetš*: a *szent* neve. Az osztr. szlovénben is vannak nevek még a X. században, a hol *svent* a szó. Így ZAHN, Urkundenbuch des H. Steiermark I. kötetében többször olvasunk *Zuenti(-bolh, -polh, -polch, -bold)* nevű előkelő úrról, a Freisingeni emlékekben azonban *zueti* a «szent». Szorosan a hangtani részbe tartozik, s ott is fogom elmondani, hogy a nasalisok melyik szláv nyelvből mikor tűntek el, s hol vannak meg ma.

is. Az idézett adatok amúgy is valószínűvé teszik, hogy az *en* alapján jöhetett a szó keletről éppúgy, mint nyugatról. Az *sv* helyén levő *sz* se magyarázza meg a szót; ÁSBÓTH ugyan azt tartja, hogy a *v* a szláv *svęty*-ből a magyarban esett ki, éppúgy mint a *szabad* < óbolg. *svobodъ* szónál. Nem tartom lehetetlennek, hogy a szó már az átadó nyelvben is *v* nélkül hangzott (v. ö. szlov. *svečan* és *sečan*, PLETERŠNIK és ŠTREKELJ, O beneškom rok. VII., VIII., Letopis 1890: 210, Arch. VIII. 451, FLORINSKIJ, Lek. I. 508.), bár a *szent* szó szláv alakjainál ilyen *v*-nélküli alakot nem tudunk kimutatni (v. ö. hogy oláhul is *sfint*). S ez utóbbi körülménynél fogva kieshetett a *v* a magyarban is (v. ö. hogy hasonló hangtani helyzetben: *e* és *i* előtt a *Sziunye*: szláv *Svinné* helynevet leszámítva a *v* megmarad, pl. *szövécnek*, *Szvedernik*, *Szvidnik*, LIPSZKY, Rep. locorum). E fejtegetésnek célja volt kimutatni, hogy a *m. szent* szó ugyan szláv eredetű kifejezés, de közelebbi eredetét meghatározni lehetetlen.

szeptember, v. ö. A hónapok nevei.

szerda, v. ö. A hét és napjai.

szesztra. A régibb magyar nyelvben, adataink szerint azonban mindenesetre a XIV., XV. és XVI. században (v. ö. Schlägli szój.: monialis *apachia*, begena *zestra*) az *apácza*-t *szesztrá*-nak is hívták. SZAMOTA ugyan hajlandó azt hinni, hogy a *szesztra* nem akármilyen *apácza*, hanem csak egy bizonyos rendhez tartozó *apácza* (v. ö. SZAMOTA, Schlägli szój. 27.). Ez az állítás azonban tévedés lesz; a tévedést nyilvánvalóvá teszik a következő adatok: a) PESTHY GÁBOR Nomenclaturájában ezt olvassuk: lat. monialis, ol. monaca, ném. die nonn, cseh jeptišta, m. *zestra*. b) A Marg. Leg. 195. lapja ezt írja: apacchaknak auagy *zestrak*nak, u. o. 90: az *zestrak* kevyzben stb. E két pont alatt felhozott bizonyíték elegendő annak támogatására, hogy a *szesztra* és az *apácza* teljesen egyenlő jelentésű kifejezések. A különbség legfeljebb annyi, hogy a *szesztra* eredetileg az *apácza*knak egymásközi megszólítása volt (v. ö. *barát*), s később ezen a bizalmas megszólításon nevezte őket a magyar világ is. Az ilyen bizalmas megszólítás jó magyar neve, a mint azt a Marg. Leg. 33, 35, 63, 91. lapjáról tudjuk, *öcs* volt.

Sokkal nehezebb megfelelni arra a kérdésre, melyik szláv nyelvből való a *szesztra*, mert hogy szláv szó, azt a szláv nyelvekhez keveset értő is rögtön észreveszi (óbolg. *sestra*: сестра, Máté

XII. 50, XIII. 56, Luk. X. 39, 40, Ján. XI. 315, 28, 39. = m. *hug*; Euch. Sin. 120. | bolg., szerb, horv., szlov., or., es.-t. *sestra*). A szláv *sestra* jelentése «schwester», de mind a gör. kel., mind pedig a róm. kath. szláv apácák (v. ö. DALJ, JUNGMANN, LINDE szótárait) egymást *sestra*-knak hívják. A m. *szesztra* szóról épp ezért nem lehet eldönteni, hogy gör. kel., vagy róm. kath. szláv eredetű-e. Azonban ha figyelembe vesszük, hogy az apácákat csak a latin egyházban hívják hivatalosan *soror*-oknak, *schwester*-eknek, s hogy maga az *apáca* szó is róm. kath. szláv kifejezés, igen valószínű lesz, hogy a *szesztra* kifejezés is róm. kath. szláv. Végül még két dolgot jegyzek meg: Hazánkban Veszprémben Szent István alatt kétségtelenül gör. kel. apácák voltak, de milyen anyanyelvűek voltak, nem tudni. Kálmán alatt katolikus a klastrom, s görögül benne senki se ért. Valószínűtlen, hogy a gör. kel. apácák terjesztették volna el a *szesztra* nevet. A másik megjegyzésem arra vonatkozik, hogy ha a ma divatos *szeszter* tanító nénék elnevezése alapján is, de egyébként is tudjuk, hogy mai *szeszter*-eink nagyrészt németek, éppúgy a *szesztrá*-k közt is igen sok szláv (szerintem róm. kath. szlov.-horv.) lehetett, mert különben érthetetlen a szláv név.

szombat, v. ö. A hét és napjai.

szövétnek. Egyházi úton elterjedt kifejezésnek tartom, de mivel nem egyházi term. technicus, eredete megírásától e helyen elállok. Megismétlem azonban (v. ö. e mű I. 1. 10.), hogy teljesen ki van zárva gör. kel. szláv eredete, mert itt állandóan és kivétel nélkül *světilynikъ* a szó (ó-bolg. *světilynikъ*, mai bolg. *sfeitilnik* stb.).

templom (ebben az alakban már a XV. században is, eredeti kifejezésünk *egyház*; latin emlékeinkben a kifejezés *ecclesia*, *basilica* a legrégebb időben); — lat. *tēplūm* (ol. *tēpio* stb., KÖRTING EtWb.). A haz. szlovénben *templom* is (Abecz. szlov. 1725-ből, o alapján magyar eredetű), a XVI. századi protestáns horvát iratokban *tempal* (TRUBER) a szó. A gör. kel. és róm. kath. szláv nyelvekben *crьky*, *chram*, *kostel* (v. ö. MIKL. Christl. Term.) a megfelelő kifejezések. V. ö. *bazilika*, *eklézsia*.

testámentom, *testámentum*: szentírás; — lat. *testamentum*, ol. *testamento*, stb. A szlovénben és több róm. kath. szláv nyelvben *testament* a szó. A ça-horvátban *tištament*, *taštament*, *teštament* ala-

kok is előfordulnak (végrendelkezés, v. ö. ŠURM. Acta croat. 106, 108, 110, 144, 145, 146, 166, 167, 184, 222.).

tisztulathely, v. ö. purgatorium.

tömjén. Kizárólag egyházi terminus technicus, s jelenti «bizonyos borókafaj gyantáját, mely égetve kellemes illatot ad» (Czucz.-Fog.). A *tömjén*-nek más jelentése nincs nyelvünkben, nem jelent tehát bizonyos növényt, mint a ném. *Thymian* (= lat. *Thymus*, m. balzsamfű, PÁRIZ-PÁPAI és JAMBR. és Nyr. XVI. 111.). A *tömjén* eredetét is az egyházi kifejezések közt kell keresnünk.

Mint egyházi term. technicus, sűrűn előfordul emlékeinkben a *tömjén* (*temeny*, *túmien* NySz., *temien*, *timény*, *tömény*, *tómén*, *tömíny*, *tómín* MTsz.). S ép e gyakori előfordulás az oka, hogy vannak olyan adatok is, a melyek párhuzamos helyeken találhatók. A helyek ezek:

1. Máté II. 11: Münch.-k.: aianlanac neki aiandokocat araniat *temient* es mirrat, Döbr.-k. 139. l.: *temient*, Jord.-k.: *temyent* = Vulg.: obtulerunt illi munera, aurum et thus et myrrham | Assem. priněša emu dary, zlato i *livanъ* i *zmyrna* = gör. προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσόν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν. A többi óbolgár emléken nincs meg a hely; mivel azonban a horv. glagolita fordításban, valamint a különböző szerkesztésű, s csaknem legújabb időkig megjelent gör. kel. szláv evangéliumokban e helyen *livanъ* olvasható (v. ö. Ostrom., Deč. ev., Nik., Erzs. bibl., RYLEC, bolg. népi biblia, SREZNEVSKIJ, Mater. és BERČ. Ulomei), bizonyos dolog, hogy itt az eredeti kifejezés *livanъ*.

Második kifejezés: *ladanъ*, ezt találjuk az orosz fordításokban (kisor. és népi or. ford.), s ez a szó változata az or. *ladonъ*-nak, a mely ma is «*tömjén*»-t jelent.

Harmadik kifejezés *kadidlo*; ez van a róm. kath. szláv fordítások közül a lengyelben (*kadźidło*), cseh-tótban (*kadidlo*), szlovénben (*kadilo*).

Negyedik kifejezés a *tamján*; ez van a kath. fordítások közül a Zárai, a Račina és a Spalatói Bernát-fele lectionáriumban, a paulik. bolgár fordításban, valamint a STOJKOVIĆ- meg a VUK-fele szerb fordításokban.

2. Luk. I. 9—11: Münch.-k.: hogé . . . geriedetet vetne . . . a geriedetnec ideie koran . . . a geriedet oltaranac iog felöllö, Döbr.-k.: aldozatnak ideien . . . alvan oltarnak iogian aldozatnak ideien, Jord.-k. hogy *temyenznee* . . . az aldozatnak ydeyn . . . oltarnak zegheen = Vulg. ut *incensum* poneret . . . hora *incensi* à dextris altaris *incensi* | gör. κατὰ τὸ ἕδος τῆς ἱερατείας ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι . . . τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος . . . ἐζῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ

Θυσιαστηρίου τοῦ θυριάματος = Assem. pokaditi . . . въ годѣ *timiana* . . . o desnaja oltarê kadilьnaago, Zogr. ПОКАДИТИ . . . ВЪ ТЪМНИ-
ТНА . . . О ДЕСНАЖЪ ОЛТАРЪ КАДНАКНААГО, Mag.: ПОКАДИТИ . . . ВЪ
ГОДЪ ТЕМЪТНА . . . О ДЕСНАЖЪ ОЛТАРЪ КАДНАКНААГО. A Sav. kn.-
ban nincs meg a hely, azonban a gör. kel. szláv fordításokban e
helyen az orosz szerkesztésűekben ВЪ ГОДЪ ФУМНАНА (Ostrom.),
ФУМИАНА (Erzséb. bibl.), a délszláv szerkesztésűekben ВЪ ГОДЪ
ТЪМЪТНА (Nik.), въ гѣдину *tamjana* (BERČ. Ulomei) olvasható.

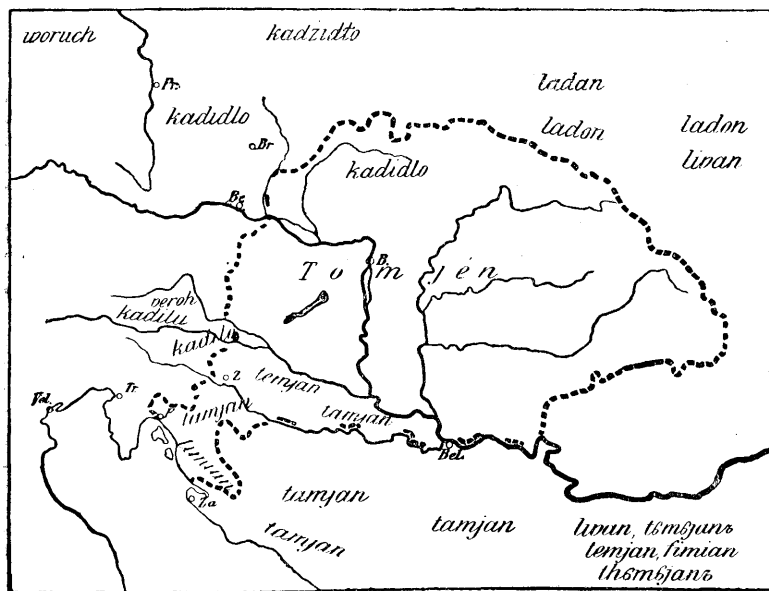
A róm. kath. bibliafordítások közül a dalmát horvátokban
ez áll: Zárai: da *tamijan* dade . . . u vrime od *tamijana* . . . oltara
od *tamyana*, RAJINA: *tamjan* . . . u brijeme od *tamjana* . . . od
tamjana, a többi kath. fordításban a *kaditi* és származékaival,
illetve DALMATINÁL és a szorb fordításokban a ném. eredetű *veroh*,
woruch szóval találkozunk.

Ez evangéliumi idézetekkel már most sikerült megállapítá-
nunk, hogy az óbolgár emlékekben *timianъ*, *тъmijanъ*, *темъjanъ* a
gör. θυριάμα, magy. *tömjén* (v. ö. Bécsi-k. Osyas IV. 13: *timeama-*
kat). A fiatalabb szerkesztési emlékekben e τ szókezdet mellett
(v. ö. Euch. Sin. 100, Supr. 166, 167: *тъmijanъ*) előfordul φ-és
szókezdet is (v. ö. Supr. 161: *ФЪМЪМЪНЪК*, 166, 167, 218: *ФЪМЪМЪНЪК*,
167: *ФЪМЪМЪНЪК*), a mire v. ö. mai bolg. *fimijan* (КАРАВ. Рамј.),
Theodorus: gör. kel. szláv *Feodorъ* stb.

A m. *tömjén*-t már most lehetne az óbolg. nyelvemlékek ré-
gibb szerkesztésében előforduló *темъjanъ* alakjából magyarázni
(nb. az óbolg. ТИМЪКЪК = sár, seprő, agyag: Psalt. Sin. XXXIX. 3,
LXVIII. 3.), a mai gör. kel. szláv nyelvek közül a bolgárban és a
szerbben él a szó (bolg. *теменъ*, Sborn. IX. 595, *temjan*, *тъmjan*,
női személynév: Temjana MILADINOV. 529, szerb *tamjan*, *tamljan*,
tamjan, *timjan*). Más szóval azt lehetne mondani, hogy a *tömjén*
a gör. kel. szláv terminológiából átkerült kifejezés.

Csakhogy már az evangéliumi párhuzamos helyeknél is lát-
tuk, hogy a *tömjén* szót a dalmát-horv. katolikusok is *tamjan*-nak
mondják. Ez a szó a dalm.-horv. egyházi énekekben is (v. ö. Arch.
f. slav. Ph. V. 270.), s a népnél is ez a kifejezés járja (v. ö. Rad LXV.
108; a *tömjénező*-t Spalatóban *teribul*-nak hallottam, a mi olasz
eredetű *turribile*). De nemcsak Dalmáciában járatos a kifejezés,
megvan a csa-horvátban is, még pedig nemcsak a glagolita iroda-
lomban, hanem a latinbetűsben is (v. ö. ŠUM. Acta croat. 241:
timian, 252: *tamjan*; VERANCSICS szótárában: *temjan*). Azonban
ismert kifejezés ez a kaj-horvátban is. A DALMATIN-féle biblia re-

gisterében olvassuk, hogy a mi Krajnában *kadilu*, az a szlovénben *temien*. Ez alak ebben a formában magyar eredetű, azonban megvan itt az eredeti *temjan* alak is. HABDELICH, JAMBRESSICH és BJEL-LOST. szótára közli, hogy a kaj-horvátban a lat. thus neve *temjan* (v. ö. LINDE szótára; PLETERŠNIK-nél: *tamjan*). S ezzel eljutottunk olyan kath. nyelvekhez, a melyeknek keresztény terminológiánkra befolyásuk volt. Végeredményül kimondhatjuk, hogy a m. tömjén hangalakja alapján lehetne ugyan az óbolg. emlékek régibb szerkesztésében előforduló *тъмѣянъ* átvétele, lehetne gör. kel. szláv-bolgár átvétel is, azonban meglévén a róm. kath. délszláv-horvátban is, a mi nézetünk szerint a magyarban róm. kath. kaj-horvát eredetű kifejezés, a mint azt az ide mellékelt térkép is feltünteti.

vacsora. Ebben a használatban, hogy *úrvacsora*, *utolsó*- vagy *vég-vacsora* (v. ö. NySz.) egyházi terminus technicus a kifejezés. Hasonló kifejezések vannak a szlávok közt is (v. ö. cs. *večeře Páně*, lengy. *wieczera Pańska*, hazai szlov. *szvéta vecsérja*, szorb *zadnja večera* stb.), s mivel a *vacsora* maga is szláv eredetű szó, a kifejezésekben való felfogásbeli találkozás szintén kölcsönzés lehet. Mindazonáltal nem tárgyalom a szót, még pedig azért nem, mert a *vacsora* szó általában jelentvén bármilyen «abendmahl»-t, nem

okvetlen az egyházi terminus technicusok alkalmával vétetett fel nyelvünkbe.

vallás. A hazai szlovénben a vallásnak *vadlůvanye*, *vadlivanje* a neve, ez származéka a szlov. *vadlůvati*: vallani igének; ugyanígy ismert kifejezés a «*véri vodlovánje*» a tótban is (v. ö. Mali katechismus Debreczen 1750), a mely szó a tót *vodlovati* származéka. Mind a szlov. *vadlůvati*, mind pedig a tót *vodlovati* egy régi magy. **vadlani* igének átvétele, a melyből a mai *vallani* lett ép úgy mint a HB.-ben *hadlava* ma *hallá*. E kitéréssel csupán a szlovénre történt magyar hatás régiségét akartam kiemelni.

vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

vecserye, *veternye*. Mindkét kifejezés egyházi term. technicus, az elsőnek jelentése: preces vespertinæ, vespere (v. ö. *zsolozsma*), a másodiknak preces matutinæ. Átvitt értelemben aztán *vecserye* általában esti (v. ö. Nomenclat. 1629: vespertina hora — *vecseryekor*), *veternye* pedig reggeli (holvali) időt is jelent nyelvünkben (v. ö. Bécsi-k. Osyas VI. 4, XIII. 3, Joch. II. 23, IV. 13, Mich. II. 1; Apoc.-k. LXII. 7, LXII. 7, LXIV. 9, LXXII. 14, C. 8, CXXIX. 6.). Már Ásbóth megírta, hogy mind a két szó szláv eredetű (NyK. XVIII. 365.), s az egyik a szláv *večerъ* (est), a másik a szláv *utro* (holval, reggel) származéka. Minket természetesen első sorban az érdekel, gör. kel. vagy pedig róm. kath. szláv kölcsönzés-e a *vecserye*, *veternye* szó. Kezdjük a *vecseryé*-vel. A *vecserye*re az óbolg. emlékekben két kifejezés van:

a) *jesperina*: *ѵсперина*. E kifejezés előfordul az Euch. Sin. 109. lapján: *молитва въ свѣтѣхъ пятъдесѣтъницѣхъ на ѵсперинѣ*. Ez a kifejezés a gör. *ἑσπέρα*-ból alkotott szó (v. ö. *Микл. Lex. p.*).

b) *večernja* = *вечерня* (v. ö. *Supr. 249.* és *Микл. Lex. p., Јаг. Zur Entst. I. 13.*). Ma ez a kifejezés az oroszban (*вечерня*), a szerbben (*вечерња, вечерње*), s bizonyára a bolgárban is. A magy. *vecserye* lehetne gör. kel. szláv, csak az a baj, hogy vannak róm. kath. szláv népek is, a hol *večerňa* a kifejezés. Ilyen nevek:

1. szlov. *večernica* (*Letopis 1891 : 130.*), kaj-horv. *večernica* és *večernja* (*PLETERŠNIK; Rad CXVI. 114.*), ča-horv. *večernja* (*ŠURM. Acta croat. 210, Starine VII. 94, 95, 102, 103, XIV. 218.*), t. *večerňa* (délutáni istentisztelet az ág. ev.-nál). A mint az idézetek bizonyítják, róm. kath. szláv népek is ismerik a *večernja* szót. — A róm. kath. szlávok más kifejezése

2. ó-cs. *mešpor*, cs. *vešper*, *nešpor*, *nešpory*, lengy. *nieszpor*, *nieszpory*, szorb *nižpor* (МИКЛ. Christl. Term. 28. és LINDE), a mi lat. ném. eredetű.

Az eddig kifejtettek alapján a m. *vecsernye* szó mind a gör. kel. szlávból, mind pedig a róm. kath. délszláv terminológiából egyként megmagyarázható kifejezés. Az én nézetem szerint róm. kath. kaj-horvát (recte szlovén) átvétel.

A *veternýere* az óbolg. emlékekben ez a kifejezés: *utrъnica* (Assem. 33, 39, 136, 147, 178, ЯГ. Zur Entst. I. 13.); más gör. kel. szláv emlékekben *utrъnja* (ΟΥΤΡΥΝΝΑ) is előkerül. A mai gör. kel. szláv népek is ismerik e szót; így az oroszban *зутрення*, *утреница* mellett *утрена*; a szerbben *jutrenja*, *jutrenje*, a bolgárban talán *utrenja*.

Hasonló kifejezést azonban a róm. kath. szlávoknál is találunk; e kifejezésnek következő alakjai vannak:

kaj-horv. *jutrnja* (PLETERŠNIK), *juternyicza* (НАБД., más kifejezés: *zorica*), csa-horv. *jutrnja* (Arch. für slav. Phil. XXV. 15, Starine VII. 91, 92, 93, 94. stb., más kifejezés: *matutina*) | szlov. *jutrnjica*, *jutrnja* (Letopis 1882—3: 206) | ócseh *jutřně*, mai cs. *jitřně*, lengy. *jutrznia* stb.

Az eddig kifejtettek alapján tehát a m. *veternye* éppúgy jöhetett a gör. kel., mint akár a róm. kath. szláv terminológiából. A róm. kath. szláv *jutrnja*-ból azonban *juternja* lett volna legelőször, igen valószínű azonban, hogy a *vecsernye* szó hatása alatt keletkezett a *veternye*, a mint azt ÁSBÓTH magyarázta. Azért mondom, hogy valószínűen, mert a hazai szlov. *vütro-*, *vütro-* *v*-jét aligha szabad oly régi korra már meglevőnek állítanunk (a hazai szlovénben ugyanis *cras* = *vütro*). Bármiként álljon azonban a dolog, a *vecsernye*, *veternye* hangalakja mind a gör.-kel., mind pedig a róm. kath. szláv terminológiából megmagyarázható; liturgikus szempontból azonban a gör. kel. *utrъnica* nem egy a róm. kath. *juternja*-val. S ezért is szerintem róm. kath. kaj-horvát (szlovén) eredetű a két kifejezés nyelvünkben.

velom (Birk.-k., M. könyvszemle XIV. 15.); — lat. *velum*. A *velom*-nak másik neve *vijel* (apáczafátyol, Besztercz. szój. 626. és ТАГАНЬИ, Századok, XXVII. 322.); ennek a szónak az eredetére v. ö. ó-cseh *vejl* > kfn. *wijel*, úfn. *weihel*, bajor-osztr. *weil*, *weichel* (nonnenschleier, BRANDT, Gloss., SCHMELLER).

venya (foldre leesuen *veñat* tégen, tégenek *veñiat*, Birk-kod. M. könyvszemle XIV. 17, 20.); — lat. *venia*.

vigilia. Nem lehetetlen, hogy magyarul **vigylia*, **vigilyia*, **vigylla*-nak is mondták (v. ö. e mű I. 2, 43.), itt-ott *vigyázat*-nak, *virrasztás*-nak (v. ö. NySz.; ez utóbbi alakban a szlovénben is: *vörösztüvanye*: *vigilia*) is fordították. A mai magyar népnyelvben karácsony estéje = *vília* estéje (v. ö. e mű I. 2, 299.); — lat. *vigilia*, cseh-t.-lengy. *vilia*, *wilia*, szlov. *bilja* stb.

vikarius (Schlägli szój. *vicaris*, másutt *vikarius*, *vicarios* NySz. és M. könyvszemle XIV. 16, 17, 18.); — lat. *vicarius*, horv. *vikariš*, *vikaruš*, *vikar* (ŠURM. Acta croat. 191, 229, 236, 264, 277. stb.) stb. A helyettesnek más neve nyelvünkben: *úr-képe*, *bíró-képe*, *király-képe* (NySz.), vagy császár *viszette* stb. (NySz.).

[*világ*. A m. szó «mundus» és «lux» jelentésű; ez a jelentése van a szláv *světъ* szónak is; mivel az egész szlávtságban a *světъ*-nek ez a jelentése megvan, s mivel nem kizárólag egyházi term. technicus a szó, bővebben nem tárgyalom (v. ö. ÁSBÓTH, NyK. XVIII.). Megjegyzem azonban, hogy a gör. kel. szláv terminológiában és nyelvekben *миръ*: *mirъ*: mundus].

virágvasárnap, *vörös hét*, v. ö. A hét és napjai.

vízkereszt, v. ö. Kereszt.

zarándok. SZARVAS GÁBOR érdeme, hogy a címül írt szónak az eredetével nagyjában tisztában vagyunk. Az ő fejtegetésére (v. ö. Nyr. XIX. 385—389, XX. 472—474.), valamint saját gyűjtésemre támaszkodom, midőn a következő sorokat írom.

A *zarándok* szóban a szókezdő *z* helyett egész a legújabb idő-kig *sz*-et mondtak; a nép nyelvében ma is *szarándok* a szó (MTsz.). Sűrűn előforduló szó a *szarándok* emlékeinkben, s alakváltozatai: *szarándék*, *szarádnok* (NySz., *szarádok* alighanem tollhibás alak; a nép nyelvében: *szalándok* MTsz.). Az eredetihez legközelebb álló alak a *szarádnok*, a melynek *-nok* vége azt mutatja, hogy olyan szláv szó átvevése, a mely a szlávban *-nik*-re végződik. Ha ilyen *-nik* végű szó után kutatunk a szentirási szövegekben, akkor a m. *szarándok*-ra a következőket fogjuk találni:

a) LXVIII. zsolt. 9. vers: Apoc-k.: Idegőn lettem . . . es *zarándok*, Döbr.-k.: idegene lők es . . . *zaarandoka* = lat. *extraneus factus sum et . . . peregrinus*; Psalt. Sin.: *тоуждѣ быхъ і . . . страненѣ* (= *tužďъ bychъ i stranenъ*).

b) Máté XXVII. 7.: Münch.-k. *žarandokocnac* temetésecre, Jord. k.: az *žarandokoknuak* temetésekre = Vulg. in sepulchram peregrinorum; Assem.: въ погребѣніи *странъныи*тъ, Zogr. Mar.: въ погребѣніи *странъныи*тъ, Sav. kn.: къ погребѣніи *странъныи*тъ = gör. εις ταφήν τοῖς ἕξοις.

Ebből a két alakból az derül ki, hogy az óbolgárban a *žarandok*-nak *странънъ*, *странъны* (v. ö. még Euch. S. 33., Supr. 93, 329, 343, 418, 430, 431, 432, 433, 434, 450.) a megfelelője. A fiatalabb szerkesztésű s Oroszországban talált C. Suprasliensisben ezenfelül *странъникъ* is a *žarandok* neve (97.: *странниикъ*, 361, 446.: *странниикъ*, 364.: *стран'ниикъ*). Azért említem, hogy Oroszországban talált Cod. Supr., mert az oroszban ma is *stránnikъ* *žarandok*-ot jelent, s így a kifejezés a Cod. Supr.-ben orosz redactióbeli kifejezés is lehet. Az egyházi szláv nyelvemlékekben a *странъникъ* a *žarandok* jelentés mellett «idegent, barbárt» is jelent (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 64, 69. és MIKL. Lex. p.).

Mielőtt fejtegetésemben tovább mennék, megemlítem, hogy az óbolgár és egyházi szláv emlékekben más kifejezések is vannak a *žarandok*-ra; ilyen a *prišъльсь* (v. ö. Luk. XXIV. 18.; zsolt. XXXVIII. 13, CXVIII. 54.), az *отъшьльникъ* (v. ö. *otiti*, *otъchoditi*: *žarandokolni*, Mar. index) stb.

Az óbolg. *странънъ*, *странъны*, *странъникъ* az óbolg. *strana* szó származéka, a mely «oldal, általában vidék, idegen tartomány» jelentésű. A mai gör. kel. szláv nyelvek közül *žarandok* jelentéssel csak az oroszban van meg a szó, a hol *stránnikъ* az alakja (v. ö. or. странствовать: utazni, vándorolni; más kifejezés: *palomnikъ*); a bolgárban *poklonnik*, *hadžija*, *hadži* (DUVERNOIS és VAZOV, Podjarmom 37.), a szerbben *poklonik*, *hadži*, *hadžija* (VUK³) a szó, de nincs kizárva, hogy valamikor megvolt a *strannikъ* is a bolgár-szerbben.

A *странънъ* = *žarandok* szó azonban nem ismeretlen a róm. kath. szláv nyelvekben sem. Az éjszaknyugati szláv nyelvekben ugyan ismeretlen (v. ö. lengy. *patnik*, *pielgrzym*, cs. *poutnik*, t. *pútnik* = *žarandok*; a Kijewi levelekben *inokostъ* = peregrinatio, v. ö. JAG. WBl. 45, Arch. XXIV. 266, SREZNEVSKIJ, Mat.), de nem az a róm. kath. délszláv nyelvekben: a szlovénben és a horvátban.

A horvát glagolita irodalomban a *žarandok* = *strananъ* (v. ö. Starine VII. 111, 114.: más kifejezés: *hodac*, ma: *hodacastnik* :

szarándok, búcsújáró), s ma is az «idegen»-nek *stranac*, az «extraneus»-nak *stranjski* (Rad XX. 130.) a horvát neve. Így van ez a kaj-horvátban is (*stranski* = extraneus, HADB., JAMBR.).

A hazai és az osztrák-szlovénben ma *rômar* (< *Roma város* nevéből, ige: *rômati*) a szarándok neve (v. ö. Zobr. szlov. 80., MEGISER és PLETERŠNIK), de e kifejezésnél van régibb is a szlovénben. Az ószlovénben ugyanis a *szarándok*-ot szintén *stranъnъ*-nek (esetleg *stranъnikъ* is) nevezték; erre vonatkozólag kétségtelen tanunk a Freisingeni nyelvemlékek, a hol ezt olvassuk (v. ö. VONDRÁK, Frisinské pam. index alapján): «Oni bo . . . mrzna sigreachu, *stranna* pod kroví svoje vvedechu = lat. illi enim . . . frigentem calefaciebant, *hospitem* . . . sub tecta sua introducebant». Ez az ószlovén *stranna* (= *hospitem*) egy és ugyanaz az óbolg. *stranъna*-val (= *hospitem*, Máté XXV. 38, 44.), s mind a kettő a ξένοϛ, hospes, szarándok-ot jelentő *stranъnъ* accusativusa. S ezzel kimutattuk, hogy az ószlovénben is a X., XI. században a szarándokot *stranъnъ*-nek (esetleg *stranъnikъ*) nevezték. Egyéb iránt a szlovénben ma is *strân*, *strânski* «idegent, külső országit» jelent (v. ö. PLETERŠNIK).

Az én nézetem már most a m. *szarándok*-ról, régibb *szarádnök*-ről az, hogy a gör. kel. és róm. kath. (dél)szláv terminológiában használt *stranъnъ* «peregrinus» *stranъnikъ* származékszavából való. Hangtanilag is azonban kifogástalanul bebizonyítani ez egyezést felette nehéz feladat, a mint azt SZARVAS is hangsúlyozta. Biztos dolog az egyezésből a következő: a) Mivel a *szarándok* régibb alakja *szarádnök*, az átvett alak *-nik* képzős főnév. Ilyen szó a *stranъnikъ*. b) Az első szótag rövid *a*-jára következő második szótagbeli hosszú *á* a mellett szól, hogy az első *a* ejtéskönnyítő hang, s etymologiai értéke csak a hosszú *á*-nak van (v. ö. barázda, kaláka). Az átvitt szó tehát mássalhangzócsoport kezdettel bírt. Ez is megfelel a *stranъnikъ* szónak. A hosszú *á*-ra megjegyzem, hogy ez is a délszláv eredet mellett szól (v. ö. szlov. *strána*, szerb *strána*, csa-horv. *strânà* | or. *storonà*, cseh-tót *strana*, lengy. *storna*). E két hangmegfelelésen kívül magyarázatra szorul a következő dolog: Mikép lehetséges, hogy egy idegen *stranъnikъ* a magyarban *szarándok*-ká lett, mikor az *str*-en kezdődő szláv jövevények nem ezt a fejlődést mutatják (v. ö. *strěcha* > m. *eszterha*, *strъkъ* Cod. Supr. 6. > m. *eszterág*, *strugъ*, *strъgati* > m. *esztergályos*, *straža* > m. *istrázsa*, *sztrázsa*, **straga* > m. *esztrenga*). SZARVAS bizonyítását

figyelembe véve, a fejlődést így képzelem: *странъникъ* > m. *sztrán-nik (az idegen szavak idegen köntösben jelennek meg először nyelvünkben) > *szatránnak, *szatrának (a -nik képzős mélyhangú szavak előbb -nak végűek voltak), > *szarátnak, *szarádnak > szarádnok > szarádnok (Ez utóbbi két alakra v. ö. *szelindek* és *szövetnek*, *szövédnék*).

Jóllehet a *странъникъ* > *szarándok* megfelelésnél a szókezdetet nem tudjuk kielégítően megmagyarázni, mindazonáltal a jelentésbeli s a többi pontban a hangalaki megfelelés is oly pontos, hogy a *szarádnok*, *szarándok* a legbiztosabb szláv jövevényszavak közé tartozik. Hogy mely szláv terminológiából került azonban nyelvünkbe, azt azért nem lehet eldönteni, mert a szó megvolt a fiatalabb szerkesztésű óbolgár emlékekben és a katolikus ószlovén Freis. nyelvemlékben is. Az én nézetem szerint ez is róm. kath. szlovén eredetű.

zöld csütörtök, v. ö. A hét és napjai.

zsinagóga. Az újtestamentomban rendkívül gyakran előforduló szó, a mely a Münch.-k.-ben állandóan *sinagoga* (olv. *zsinagóga*) alakban van írva (v. ö. MTsz.). Az óbolgárban és a gör. kel. szláv emlékekben állandóan *сънмиште* (*съньмниште*), *съньтъ* (*съньмъ*), *съборъ* (*съборъ*), *събориште* (*съборниште*), *събрание* (*събраннѣ*, v. ö. JAG. Zur Entst. II. 94.) a párhuzamos helyeken a megfelelő kifejezés. De ha fordítatlanul maradt kifejezés is lenne a szó az óbolgár emlékekben, akkor se lehetne a mi nyelvünkben gör. kel. szláv eredetű. Az óbolgárban ugyanis a gör. *s* állandóan *s* (= *sz*)-szel kerül át, *s* ebben a szóban is pl. a gör. *ἀρχισυναγωγος* az óbolgárban *s*-szel *archisynagogy*-nak hangzik a szó (v. ö. pl. Luk. XIII. 14.: Münch.-k.: *a' sinagoga fedelme* = Mar. *ἀρχισυναγωγъ*). Nem így áll a dolog a róm. kath. szláv nyelvekre. A róm. kath. szláv nyelvek közül pl. a szlovénben és a cseh-tótban a szókezdő lat. vagy ném. *s*-nek *ž* is a megfelelője, pl. cs. *židle* < lat. *sedile*, vagy **scella*: *sella*, cs. *žič* < lat. *sex*, cs. *žalm* < lat. *psalmus*, ném. *psalm*, cs. *Žibríd* < ném. *Siegfried* stb., szlov. *žegnati* < ném. *segnen*, szlov. *žinj* < ném. *sinn*, szlov. *žehhtar* < ném. *sechter* stb. Ebbe a csoportba tartoznak a m. *zsemlye*, *zsölyye*, *zsinat*, *Zsigmond*, *zsinagóga* stb. átvételek. Ma ugyan a szlovénben *sinagóga* a szó (v. ö. JANEŽIČ és PLETERŠNIK), de a fentebbi példák világosan vallják, hogy a lat. ném. szókezdő *s*-nek a szlovénben is szabályos

a *zs* megfelelése. Mindezek után az a nézetem a m. *zsinagóga*-ról, hogy a lat. *synagoga* (gör. συναγωγή), ol. *sinagoga* átvevése egy róm. kath. szláv: szlovén **žinagóga* közvetítésével.

zsinat. Az óbolgárban és a gör. kel. szláv emlékekben a *zsinat*-ot *сѣньмѣ*-nak, *сѣборѣ*-nak nevezték (v. ö. Zobor, v. ö. e mű I. 2, 134 és JAG. Zur Entst. II. 67, 94.). Ha azonban a gör. σύνοδος fordítatlanul maradt kifejezés is lett volna a gör. kel. szláv emlékekben, akkor is alakja *synodъ*, tehát *sz-szel* lett volna (v. ö. or. синодъ: *zsinat*), s mint ilyen nem lehet a magyar szó alapja. A m. szó *zs*-je és az *o* helyén levő *a* alapján (v. ö. *apastal*, *kar*, *kananak*, stb.) róm. kath. szláv eredetű kifejezés. VOLF velencei olasznak tartotta (Kiktől tanult stb. 62. l.), azonban az olasz átvételeknél a lat. *ō* (lat. *synōdūs*) nyelvünkben is *ō* maradt. A rövid idegen nyelvi *o*-nak a magy. nyelv szláv jövevényeiben felel meg ma a *s* így ez is szláv eredet mellett érv. A róm. kath. szláv népek közt meg is van a szó, csakhogy ma *sinod* az alakja (cs., lengy., szlov.). Azonban azt gondolom, hogy volt egy **žinod* alak is a *zsinagóga* szónál kifejelettek alapján. Egy ily róm. kath. szlovén **žinod* a szlovénben német eredetű, a hol a szót *ž*-vel **žinod*-nak mondhatták egykor.

Összefoglalva a mondottakat, ezt állítjuk: A m. *zsinat*, régebbi **zsinot* róm. kath. szlovén eredetű, a hol egykor a szó **žinod*-nak hangzott; a szlovénben a szó német eredetű.

zsolozsma. ÁSBÓTH OSZKÁR kimutatta (v. ö. Nyk. XVIII. 264, XXIII. 127, Nyr. XXI. 374.), hogy a mai *zsolozsma* régebben *szolozsma* (v. ö. NySz.), s még régebben **szolozsba*, illetve **szložba*, **szlužba* volt. A mai *zsolozsma* alakra összevetendő a m. *strázsa* (régebben *sztrázsa*), *csizsma* (régebben *csizma*), *Zsaluzsány* (falu, régebben *Zaluzsány*) stb., még a *szolozsma*: **szolozsba*, **szlozsba*, **szluzsba* alakra a mai *Dorozsma* hely, mely régebben *Dorozsba*, **Drozsba*, **Druzsba* volt (v. ö. VOLF, Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 58. l.). Miután így tisztázva van a *szolozsma* hangalakja, kérdés, mit jelent a m. *zsolozsma*, s mi az eredete. KARÁCSONYI JÁNOS a *szolozsmá*-ra vonatkozólag ezt írja nekem:

«*Zsolozsma* azon hét részből álló imádság, a mit a papok és szerzetesek mindennap kötelesek elvégezni. Régen bizonyos élelmézést is csak azok kaptak (v. ö. NySz.: *victualia-zolusmoa*) meg, a kik ez imádság nyilvános végzésében részt vettek. A szoltárok, szentirási szakaszok és könyörgések vannak felosztva hét

részre, s ezeket körülbelül ily időben rendben mondták el: éjjel 1 óra, 4—5 óra, 6 óra, 9 óra, délben 12 óra, délután 3 óra, este 6 óra. A mise egész más, ezt csak délelőtt lehet mondani. A zsolozsmából az esti részt vecsernyének hívják. Zsolozsmát köteles végezni minden szerzetes és segédpap (diaconus), ellenben szentmisét csak a miséspap (presbyter).»

Tudva már most a m. *zsolozsma* hangalaki fejlődését és jelentését, könnyen megfelelhetünk arra a kérdésre, milyen eredetű a *zsolozsma*. Az összes szláv nyelvekben van egy *služba* szó, a mely «szolgálatot» jelent (v. ö. Cod. Mar. indexe alapján a Münch.-k. fordítását). Ennek a *služba* szónak egyházi term. technicus használata is van. Az óbolgár emlékekben (v. ö. *služba tajna, služba crkvena*, Assem. 126, 140, 176. stb., Јаг. Zur Enst. II. 65.) és a görög kel. szláv terminológiában a *služba* minden, a templomban végzett isteni szolgálatot jelent, különösen azonban *služba* annyit mint mise (v. ö. or. *služba*, bolg. *služba*, oláh *slujbă*: sovršenije svjakago bogoslužebnago dějstvija, szerb *služba*: mise, kisor. *služba* bóža: Gottesdienst, Liturgie, Messe ZELECHOWSKI).

A róm. kath. szláv nyelvekben is megtalálható a *služba* szó egyházi használata. A lengy. *služba boža* «misét» jelent (LINDE), míg a cs. *služby boží*, t. *služby božie*, osztr. szlov. *služba božja*, hazai szlov. *služba božja* (Zobr. szlov. 14, 23.) általában «istentiszteletet, Gottesdienst»-et. Azt a specziális jelentést, a mely a m. *zsolozsma* szóban van, megtaláljuk a róm. kath. horvátban. A XIV. századi Szent-Benedek-rendi regulákban olvassuk: «sic finiantur vigiliæ nocturnæ = horvátul: tako se svrši *služba* noćna | qualiter æstatis tempore agatur nocturna laus = horvátul: kako se lěti tvori *služba* noćna» (Starine VII. 92. lp.). Ez idézetből az látható, hogy a m. *zsolozsma*-nak teljesen megfelelő jelentésű szláv *služba* megvan a róm. kath. szláv (horvát) terminológiában, s ép azért az a nézetem, hogy a m. **szlužba* > **szložba*, **szolozsba*, *szolozsma*, *zsolozsma* róm. kath., még pedig horvát-szlovén eredetű kifejezés nyelvünkben.

zsoltár. Az óbolgár és magyar párhuzamos emlékekben igen sokszor van szó *zsoltar*-ról, s így abban a helyzetben vagyunk, hogy nem kell találgatnunk, mi lehet az óbolg., illetve a gör. kel. szláv kifejezés. A helyek ezek:

A) Lat. *psalmus*, gör. ψαλμός.

1. Luk. XX. 42.: Münch.-k. a' *psalmosocnac* kónueben, Jord.-k. az *zoltar* kenyben = Vulg. in libro *psalmodum* | Mar. κ'κ κ'κ'ΗΗΓΑΧ'Κ ΗΣΑΛΟΜΚΚ'Κ'Χ'Κ, Zogr.: κ'κ κ'κ'ΗΗΓΑΧ'Κ ΣΠΑΛ'ΑΜΚΚ'Κ'Χ'Κ = gör. εν βιβλω ψαλμών. Assem. és Sav. kn.-ban nines meg a hely. (Ez idézetre v. ö. Apost. cs. I. 20.).

2. Luk. XXIV. 44.: Münch.-k. *psalmosocban*, Jord.-k. az *zoltar* kenyben = Vulg. in *psalmis* | Assem. въ *psalměhь*, Zogr. κ'κ ... ΗΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ, Mar. κ'κ Η'ΚΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. εν ψαλμοίς. A Sav. kn.-ban nines meg a hely.

3. LXX. zolt. 22.: Apor.-k.: *enekletnek* edeniben, Döbr.-k.: *dicőseitőknek* edenében, Keszth. és Kulcs.-k.: *dycheretnek* edenebē = lat. in vasis *psalmi* | Psalt. Sin. κ'κ ΣΑΔ'Κ'Χ'Κ Η'ΚΣΑΛΟΜΚΚ'Κ'Χ'Κ = gör. εν σκεύει ψαλμού.

4. LXXI. zolt. 1.: Apor.-k.: Daidnak *eneklete* = lat. *psalmus* | Psalt. Sin. ΗΣΑΛΟΜ'Κ = gör. ψαλμός.

5. XCIV. zolt. 2.: Apor.-k. *enekletben*, Döbr.-k. *dicőseitesben*, Kulcs. és Keszth.-k.: *dycheretben* = lat. in *psalmis* | Psalt. Sin.: κ'κ Η'ΚΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. εν ψαλμοίς.

6. XCVII. zolt. 5.: Apor.-k.: *enekletnek* zauaual, Döbr.-k.: *kintornanak* zavaban, Kulcs.-k.: *dicherethnek* zouaual, Keszth.-k.: *dycherethnek* zauaual = lat. in voce *psalmi* | Psalt. Sin. κ'κ ΓΛΑΣ'Κ Η'ΚΣΑΛΟΜΚΣ'Κ = gör. εν φωνή ψαλμού.

B) Lat. *psalterium*, gör. ψαλτήριον.

1. XXXII. zolt. 2.: Döbr.-k. *kintornaban*, Keszth. és Kulcs.-k. *kyntornaba* = lat. in *psalterio* | Psalt. Sin. κ'κ ΗΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. εν ψαλτηρίω.

2. LVI. zolt. 9.: Apor.-k.: *kel fel soltar*, Döbr.-k.: *tamağ fel dicőseitő*, Kulcs. és Keszth.-k.: *dychewytem* = lat. exurge *psalterium* | Psalt. Sin. κ'κΣΤΑΝ Η'ΚΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. ἐξεγέρθητι ψαλτήριον.

3. XCI. zolt. 4.: Apor.-k.: A tiz huro *soltarban*, Döbr.-k.: tiz huro *kintornaban*, Kulcs. és Keszth.-k.: tyz (tiz) hwrw *kyntornakba* = lat. in decacordo *psalterio* | Psalt. Sin. κ'κ ΔΕΣΑΤΗ ΣΤΡ'ΟΥΗΚΗ'Κ Η'ΚΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. εν δεκαχόρδω ψαλτηρίω.

4. CVII. zolt. 3.: Apor.-k.: *kel fel soltar*, Döbr.-k.: *tamağ fel psalter*, Kulcs. és Keszth.: *tamagy fel en (een) dycheretem* = lat. exurge *psalterium* | Psalt. Sin. κ'κΣΤΑΝ Η'ΚΣΑΛ'ΑΜ'Κ'Χ'Κ = gör. ἐξεγέρθητι ψαλτήριον. — V. ö. még Apor.-k. CXLIX. 3., CL. 3., de ennek az öbölgár megfelelője hiányzik.

Ez idézetekből az derül ki, hogy a lat. *psalmus* nak magyarul *psalmos* (é n e k l e t, d i c s é r e t) volt a neve, míg a lat. *psalterium*-nak *zsoltár* (k i n t o r n a, p s a l t e r, d i c s é r e t). A *zsoltár* szó azonban igen korán felvette a lat. *psalmus* jelentését is, s ezt elősegítette az olyan összetétel is, mint *zsoltárkönyv* (= *psalterium*). Az idé-

retes dolog, hogy a lat. gör. α -ból a szlávtságban szabályos az o megfelelés, s ezen hangtani érv alapján a m. *zsoltár* szláv eredetű (v. ö. szlov. *soltár* < lat. *saltuarius*, vel. ol. *saltaro* Letop. 1882—3. 239.). A második érv ez: A *zsinagóga*, *zsinat* szóknál kifejtettem, hogy a lat. ném. szókezdő *s* (németes *z*-és kiejtésen keresztül) csakis a cseh-tót-lengyel-szlovén nyelvben lesz \dot{z} -vé. A cseh-tótban például a *psalmus*-nak *žalm* a neve. Ez a szókezdő *s* > *zs* megfelelés a m. *zsoltár* eredetét tehát szűkebbre szabja, mint a lat. $a > o$. E két hangtani érvet figyelembe véve, a m. *zsoltár*-hoz már most a következő róm. kath. szláv nyelvekben találunk hasonló alakokat:

a) kaj-horv. *žoltar* (*žoltarska knjiga*, *žoltarnica*, HABD., BJEL-LOST., JAMBR.).

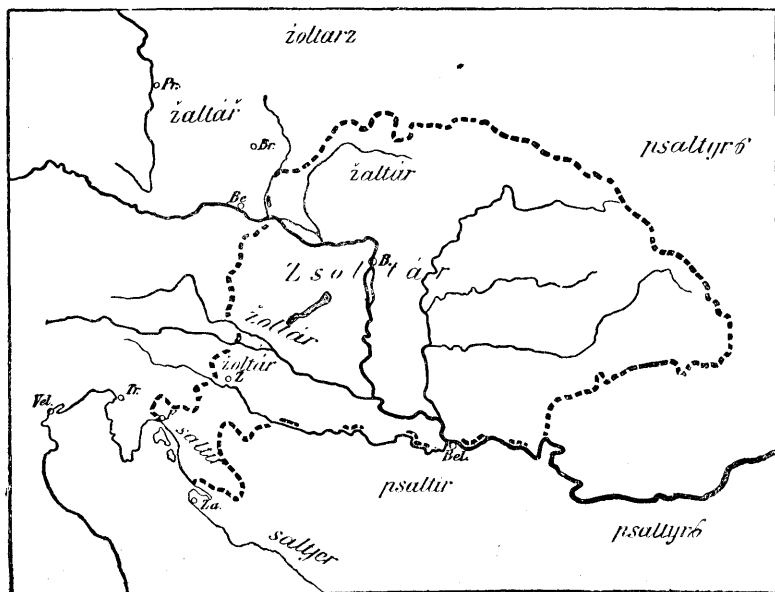
b) hazai szlov. *žoltár* (számtalan adatban KÜZMICS. Nouvi zakon, Luk. XX. 42. XXIV. 44, Apost. csel. I. 20, XIII. 33, 35, Efez. V. 19, Kolos. III. 16. stb.).

E két adatra azt lehetne mondani, hogy magyar eredetű, a mint magyar eredetű lesz a debreczeni ref. tót katéban (1750, M. Katech.) a t. *žoltár* szó; azonban a kaj-horv. és hazai szlov. adatok nem lehetnek magyar eredetűek a többi közt azért sem, mert a szó \dot{z} -val van a cseh-tót-lengyelben is.

c) cs. *žaltar*, t. *žaltár*. A cseh(-tót) alakról ÁSBÓTH felteszi, hogy egykor $*žaltar$, $*žoltar$ volt a szó, s *a*-ja csak később lett a ném. *saltári*, *salter* (esetleg *psalterium*) hatása alatt. E feltevést helyeselnünk lehet, ha meggondoljuk, hogy a lengyel nyelv keresztény terminológiája tele van cseh hatásokkal, a lengyelben pedig

d) *žoltarz* volt a szó (v. ö. LINDE, ma nincs használatban; a sárospataki bibliában Dániel II. 7.: *szaltarz* olvasható).

Az a)—d) alatt felsorolt adatokkal már most kaptunk egy \dot{z} -vel és egy o -val bíró *žoltarъ* róm. kath. szláv alakot, a mely a m. *zsoltár* eredetije. S ha már most mindent egybefoglalunk, s a *zsoltár* térképét is megrajzoljuk, akkor a m. *zsoltár*

rom. kath. szlovén-horvát eredetű kifejezés.

zsöllye. A mai és a régi nyelvben bizonyos kényelmes karosszéket jelent; az a nézetem róla, hogy egyházi eredetű kifejezés. Az egyházban való ülőszékeket ugyanis *sella*-knak hívták; ebből szláv közvetítéssel lett a *zsöllye* (v. ö. lat. *sella*, ol. *sella*, cseh *židle* stb.).

MELICH JÁNOS.